

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Bakalářská práce

Olga Russkikh

Kolokace lemmatu "kámen" v ČNK

Collocations of the lemma „kámen“ in the Czech National Corpus

Praha 2017

Vedoucí práce: PaedDr. Ilona Starý Kořanová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 04.srpna 2017

.....

Olga Russkikh

Poděkování

Rada bych poděkovala vedoucí bakalářské práce PaedDr. Iloně Starý Kořánové za odbornou pomoc, cenné rady a připomínky při konzultacích a vypracování bakalářské práce.

Abstrakt

Práce je zaměřena na zkoumání kolokace lemmatu *kámen* v Českém národním korpusu verze SYN v4, konkrétně na spojení přídavného jména se podstatným jménem *kámen* v přirovnání *Adj jako kámen*. Bakalářská práce je rozdělena na dvě části: teoretickou a praktickou. Teoretická část bakalářské práce se zabývá základními pojmy, které jsou pro následující praktický výzkum potřebné. Praktická část bakalářské práce analyzuje význam přídavných jmen ve uvedeném přirovnání v jednotlivých korpusových výskytech. Cílem bakalářské práce je rovněž zjištění neobvyklých případů užití tohoto přirovnání.

Klíčová slova

lexikologie, termín, lexém, kolokace, frazém, metafora, metonymie, korpusová lingvistika

Abstract

The work focuses on examining the collocation of the lemma *kámen* in the SYN Version 4 of the Czech National Corpus, namely the combination of adjectives with the noun *kámen* in the simile *jako kámen*. The bachelor's thesis is divided into two parts: the theoretical part and the practical one. The theoretical part of the thesis deals with some fundamental terms which are needed for the following practical research. The practical part of the thesis analyses the meaning of adjectives in the above-mentioned simile in individual examples from the Czech National Corpus. The aim of the bachelor's thesis is also to find unusual cases of the use of this simile.

Key words

lexicology, concept, lexeme, collocation, corpus linguistics

Obsah

Úvod.....	8
Teoretická část.....	10
1. Základní pojmy.....	11
1.1 Lexikologie a její spojení s vedlejšími disciplínami.....	11
1.2 Lexém.....	12
1.3 Termín.....	16
1.4 Kolokace.....	17
1.5 Frazém a idiom.....	20
1.6 Metafora a metonymie.....	23
1.7 Přirovnání.....	26
2. Dotazovací jazyk CQL a s psané korpusy.....	28
Praktická část.....	30
1. Kolokace lemmatu <i>kámen</i>	31
2. Analýza dat z Korpusu SYN v4.....	31
2.1. Přídavné jméno <i>tvrdý</i>	32
2.1.1 Skupina <i>Neživé objekty</i>	32
2.1.2 Skupina <i>Části lidského těla</i>	33
2.1.3 Skupina <i>Lidské vlastnosti</i>	36
2.1.3.1 Podskupina <i>Charakter člověka</i>	36
2.1.3.2 Podskupina <i>Psychický stav osobnosti</i>	38
2.1.4 Skupina <i>Potraviny, jídlo</i>	40

2.2. Přídavné jméno <i>pevný</i>	44
2.2.1 Skupina <i>Části lidského těla</i>	45
2.2.2 Skupina <i>Chemické prvky</i>	46
2.2.3 Skupina <i>Lidské vlastnosti</i>	46
2.2.4 Skupina <i>Sociální vztahy</i>	48
2.2.5 Skupina <i>Obydli</i>	48
2.3. Přídavné jméno <i>těžký</i>	49
2.3.1 Skupina <i>Části lidského těla</i>	50
2.3.2 Skupina <i>Vjem</i>	51
2.3.3 Skupina <i>Metafora</i>	52
2.3.4 Skupina <i>Neživé objekty</i>	53
2.4. Přídavné jméno <i>studený</i>	53
2.4.1 Skupina <i>Části lidského těla</i>	53
2.4.2 Skupina <i>Název filmu</i>	54
2.4.3 Skupina <i>Neživé objekty</i>	54
2.4.4 Skupina <i>Lidské vlastnosti</i>	55
2.5. Přídavné jméno <i>chladný</i>	55
2.6. Přídavné jméno <i>nehybný</i>	56
2.7. Přídavné jméno <i>šedý</i>	56
2.8. Přídavné jméno <i>mrtvý</i>	57
2.9. Přídavné jméno <i>tuhý</i>	57

2.10. Přídavné jméno <i>zmrzlý</i>	58
3. Statistické zpracování kolokací.....	58
Závěry.....	62
Použitá literatura.....	64

Úvod

Jazyk se dá přirovnat k živému organismu, který má komplexní systém rozdělení na podsystémy, které se při rozvoji navzájem ovlivňují. Takový organismus představuje lingvistika, která v sobě zahrnuje mnoho dalších disciplín, jako jsou lexikologie, morfologie, sémantika aj. Rozvoj informační technologie dal impuls k rozvoji Korpusové lingvistiky. Pro zkoumání jazyka Korpusová lingvistika potřebovala vytvořit elektronický program, který bude obsahovat veškeré soubory textu určitého jazyka. Na základě nutnosti o vytvoření elektronického programu vzniká elektronický jazykový korpus. Pro zkoumání různých jazykových jevů v češtině byl v roce 1994 založen projekt Český národní korpus. Za uplynulých dvacet let díky ČNK bylo prozkoumáno a zaznamenáno velké množství jazykových jevů, ale nelze zapomínat, že jazyk se pořád vyvíjí a dává příležitost na objevování nových jazykových jevů.

Cílem bakalářské práce je pokusit se o sémantickou analýzu významů přirovnání s lemmatem *kámen* v Českém národním korpusu. Práce je rozdělena do dvou základních částí teoretické a praktické.

Teoretická část práce seznamuje disciplínou nazvanou *Lexikologie* a jejím propojením s dalšími vědami včetně základních pojmů důležitých pro lexikologii, frazeologii a lingvistiku. V lexikologii se velký důraz klade na pojmy jako je *lexém*, *frazém*, *idiom*, *termín*, *kolokace*, *kolokabilita*, *metafora* a *metonymie*, což je základem pro jiné disciplíny, např. *Frazeologii a idiomatiku*, *Lingvistiku* a *Sémantiku*.

Praktická část je zaměřená na zkoumání přirovnání *Adj jako kámen* v Českém národním korpusu verze SYN v4. V této části zkoumáme nejčastější spojení přídavného jména se podstatným jménem *kámen* ve uvedeném přirovnání a provádíme detailnější sémantickou analýzu. Kolokace jsou zkoumané pořadí podle frekvence jednotlivých přídavných jmen. Analyzovaná data jsou zařazena do sémantických skupin, jako *Části lidského těla*, *Neživé objekty*, *Lidské vlastnosti*, *Metafory* aj. výskyty jsou rovněž roztříděny na základě abstraktního a konkrétního významu.

V závěru bakalářské práce shrneme poznatky získané analýzou přirovnání. Pokusíme se odpovědět na otázky:

1. co pro nás představuje substantivum *kámen*?
2. co nás nejčastěji napadá první, když pomyslíte na kámen?
3. jaké vlastnosti se spojují se substantivum *kámen*?
4. která z adjektiv konkrétního nebo abstraktního významu se nejčastěji pojí se substantivem *kámen*?

Na konci závěru v jednotlivých bodech popíšeme výsledky, ke kterým jsme dospěli.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Základní pojmy

1.1 Lexikologie a její spojení s vedlejšími disciplinami

Josef Filipec a František Čermák v knize *Česká lexikologie* formulují pojem lexikologie, je to teorii slovní zásoby. Lexikologie popisuje a vykládá lexikální jednotky různých typů, slova, slovní spojení a frazémy, jejich vztahy a dílčí systémy, i když termín slovní zásoba je považován za užší. Dále pojetí lexikální zásoby autoři ještě specifikují. Naznačují, že tento pojem v sobě zahrnuje lexémy (lexikální jednotky) různého typu, tj. slova, spojení slov, sousloví a frazémy (idiomy). Lexikální zásoba má různý rozsah. Jako výrazný charakteristický rys a neodmyslitelná složka každého přirozeného jazyka charakterizuje jisté národní (národnostní) jazykové společenství i se všemi nářečími – *lexikální zásoba celonárodní*. Pro zdůraznění *funkčního pojetí lexikologie* je důležité, že je základem pro další disciplíny jako onomaziologie, která byla vymezena pro lingvistiku už roku 1929 V. Mathesiem a pro sémiotiku např. Gáborem O. Nagym (1973).

Souvislost lexikologie se sémantikou je zdůrazněna tím, že chápání monosémického lexému (lexie) probíhá, jako specifický jazykový, a to dvojstranný, bilaterální znak. Pro svou základní povahu při odrážení skutečnosti vědomím je lexikální znak jazykovým znakem primárním. Čas od času se objevují hlasy, že znak je třeba chápat jako entitu jednostrannou, jako umělý, lidmi vytvořený materiální předmět (zvukovou, popř. grafickou formu) neobrazové povahy na rozdíl od významu.

Benvenisté za reprezentanta jazykového znaku považují především slovo, lexém. Na rozdíl od některých formálně a tradičně orientovaných lingvistů, např. deskriptivistů, Josef Filipec a František Čermák chápou lexikologii jako úsek lingvistiky, jako samostatnou lexikální rovinu a samostatnou lexikální jednotku, a to je lexém a frazém (podle Čermákova širšího pojetí frazému patří do lexikální roviny jen frazém lexikální).

Důležité postavení v lingvistické sémantice zaujímá *sémantika lexikální*, pro niž se ustálil termín *sémaziologie*, doplňkový s pojmem onomaziologie. Tyto dva úseky je možné

charakterizovat při pomoci funkční a strukturní koncepce, která má nevyhnutelný oboustranný vztah k lexikální formě a aktualizuje se při užití lexikální jednotky v kontextech. Význam lexému-typu je potenciální základní lexikální jednotka, lexém-exemplář má význam aktuální, přímo označující denotát. Na význam působí výsledky poznání, vztahy a postoje uživatelů lexikálních jednotek a v tomto smyslu je význam otevřený pro možné změny a jazykovou tvořivost. Pružnost a dynamičnost významu osvětluje povahu přirozeného jazyka na rozdíl od jazyků umělých, z jejichž hlediska se význam označuje jako vágní.¹

1.2 Lexém

V knize *Česká lexikologie* je uvedena definice pojmů *lexikální jednotka* (dále jen LJ) a *lexém*. Podle uvedených definic je *lexikální jednotka* formálně-významový útvar představující komplex dílčích jednotek a vtahů. Z důvodu terminologické jednotnosti v knize byl užit termín *lexém* odborně podle podobně utvořených slov *foném*, *morfém* aj. Tento termín je tedy synonymní s termínem *lexikální jednotka*, ale je ještě dále diferencován. *Lexém* je dvojstranná, formálně-významová jednotka slovní zásoby zahrnující u ohebných slovních druhů morfologické paradigma, tj. úplný nebo omezený soubor slovních tvarů.

Formu lexikální jednotky vnímáme jak v užším, tak i v širším smyslu. V užším smyslu jde o zvukovou, popř. grafickou podobu lexému (slova), různě gramaticky formovanou. Analýzou této formy se zabývají, pokud jde o fonémy a jejich fonetické realizace, fonologie a fonetika, pokud jde o grafémy a jejich grafické realizace, grafémika a grafika, pokud jde o morfémy různého typu, morfologie a nauka o tvoření slov. V širším smyslu počítáme vztah lexikální jednotky k jiným jednotkám, tedy její strukturní syntagmatické a paradigmatické zapojení. Podle formy rozlišujeme lexikální jednotky jednočlenné (slova) a vícečlenné, členěné (spojení slov). Pro společnou komunikaci slova musí mít ustálenou formu.²

Formálně jednočlenný lexém je *slovo*, vícečlenný lexém je *frazém a sdružené pojmenování*. Lexém může mít jeden význam (monosémický lexém) nebo dva i více významů (polysémický lexém). Lexikální jednotka jako polysémický lexém zahrnuje tolik různých monosémických základních jednotek (ZLJ) a lexií, kolik má různých významů. Čermák ve své knize uvádí pojem *polysémický lexém* ve významu víceslovného lexému. Polysémický

---

1 Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.49)

2 Čermák, F. (2007, s. 34-35)

lexém se ve své zahrnující a nadřazené funkci označuje jako *hyperlexém (HL)*. Jednotlivý význam lexému můžeme označit jako *sémém*. Čermák a Filipec považují hyperlexém za jednotku asymetrickou. To ukazuje, že jedna reprezentativní lexikální forma může mít dva i více významů, když lexie je považována za jednotku symetrickou.³

Polysémický lexém má dva *významy dílčí*, které tvoří ve spojení s různě diferencovanou lexikální formou monosémické základní lexikální jednotky. Předpokládáme, že jde o jednotky běžně užívané, nikoli okazionální (W. Schmidt 1965,24n.). Tyto významy jsou přiřazeny lexému na nižší úrovni abstrakce než obecný význam (hypersémém), pokud je postižitelný. Ten z dílčích významů, který má maximální motivační sílu, je *primární, základní*, ostatní významy jsou *sekundární, odvozené* (Kuryłowicz 1955,73n.). Toto rozlišení však je příliš obecné; jde-li o větší počet významů, je třeba rozlišovat ještě významy různého stupně odvozenosti. Rozlišují se také dílčí významy *přímé a přenesené*, a to *metaforicky a metonymicky*.⁴

Víceslovné lexémy jsou kolokace, které jsou stejně ustálené jako lexémy jednotlivé, i ty jsou hotovými nominacemi. Bývají však svou funkcí obvykle ekvivalentní hlavně substantivu; některé jsou velmi běžné. Mezi nimi lze lišit především tři–čtyři hlavní *funkční typy*

1. *víceslovné termíny* (např. kyselina sírová) tvoří zdaleka nejbohatší část lexikonu: je to jeho mnohonásobně větší složka než tradiční „jednoslovný“ lexikon. Značně rozsáhlá je však i oblast
2. *víceslovných proprií* (např. *Ústí nad Labem* či *Jan Hus*). Specifickou oblastí založenou na anomálii různého druhu tvoří frazeologie, tedy oblast víceslovných lexémů anomálních, resp.
3. *idiomatických kolokací* (např. *nechat někoho na holičkách*). Nejasnou, resp. otevřenou zůstává otázka, jestli existuje ještě další, v zásadě už nespecifický typ víceslovného lexému, tj.
4. *běžné kolokace uzuální* (např. *číst knihu, prát prádlo*). Tradiční vnímání lexikonu zúžené jen na soubor slov, resp. jednoslovných lexémů je v tomto světle neudržitelné.

---

3 Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.13-15, s.21)

4 Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.86)

Přitom technická a spolehlivá identifikace víceslovných lexémů je obtížná, jejich celkový soupis neexistuje, a proto neexistuje ani spolehlivá informace o jejich počtu: jen hrubým odhadem je tu však třeba uvažovat o milionech. Víceslovné lexémy existují jako funkční ekvivalenty všech deseti slovních druhů v češtině, plně to však platí pouze pro funkční typ (3) výše.

Výše jsme ještě uvažovali o nespécifickém čtvrtém možném typu víceslovných lexémů. Na rozdíl od (1)–(3), kam patří víceslovné termíny, propria a frazémy/idiomy, jejichž ustálenost je podporována ještě specifickou funkční povahou (termínovou, propriální a idiomatickou), (4) *běžné kolokace uzuální* takovou vyhraněnou zvláštní funkční povahu, kromě prosté uzuálnosti a relativně vysoké frekvence, nemají u žádného z případných kandidátů. Uzuálnost je však daná nejen frekvencí, ale také distribucí, která se v jednotlivých specifických oblastech různí (napr. pro chemika má uzuální povahu řada termínů, která nechemikovi připadá neběžná i řídká).⁵

Ve svých následujících pracích, např. v knize *Lexikon a sémantika*, F. Čermák uvádí podle různých aspektů tři typy jednotek, slovo, lexém a pojmenování, tj. zjednodušeně lze jednotky vymezovat z hlediska formálního, funkčního a onomaziologického. V knize autor definuje a popisuje každý dřív uvedený pojem.

Podle něho *lexém* je systémová (tj. ustálená, langueová) formálně samostatná, avšak funkčně a abstraktně chápaná znaková jednotka, která je formálně jednoduchá nebo složená (víceslovná), tj. tvořená jediným tvarem nebo úhrnem všech příslušných (flektivních) tvarů patřících funkčně k sobě.⁶

Každý lexém, resp. slovo má své základní místo v jazykovém systému, jehož hlavní součástí je systém lexikální včetně pravidel užívání. Jeho zakotvení v systému lexémů slouží pak k vytváření jeho kombinací s jinými lexémy a seskupování těchto kombinací do textů v parole (syntagmatika vnější). Z hlediska systémového lze pak všechny jednotky systému integrálně nazírat ze tří komplementárních aspektů:

---

⁵ Čermák, F. (2010, s.223)

⁶ Čermák, F. (2010, s.18)

1. Lexém je *komponent vyšší jednotky*, resp. struktury (nejen textové), a pak mluvíme o jeho *funkci* v ní.
2. Lexém je *členem* aspoň jedné *třídy*, resp. paradigmatu, a pak mluvíme o jeho aspektech *paradigmatických*.
3. Lexém sám je *rezultát kombinace nižších jednotek*, a pak mluvíme o aspektech *syntagmatických* (vnitřních) a jeho komponentech.

O jednotlivých aspektech lze uvést několik poznámek. Funkcí především může mínit role či úlohu lexému ve vyšším celku, který se chápe víc než prostý úhrn složek. Být členem nějakého paradigmatu může znamenat mnoho věcí, podle toho, který konkrétní rys či aspekt se bere za základ. Členství v paradigmatu je založeno na vztahu podobnosti, vidět paradigmatickou souvislost i abstraktněji jako úhrn vztahů jiných, např. kolokability lexém. Pak se takový paradigmatický aspekt skládá pochopitelně z řady jednotlivých aspektů syntagmatických. V případě, když lexém je dán kombinací významných jednotek, např. lexémem či morfémem, třetí aspekt bude velmi relevantní.⁷

Slovo je jediný konkrétní a textový (parolový) tvar lexému, popř. i sám lexém, jde o jednoslovný a formálně neměnný lexém. Tradičně se však užíval termín *slovo* dlouho jako lexikální jednotka jediná a občas se tak, v určitém zkratkovém a volném nebo populárním úzu, užívá i dnes. Má však vždy, na rozdíl od lexému, jednoznačně formálně souvislou, nepřetržitou povahu (jakkoliv česká tradice za slovo považuje někdy poněkud nelogický i reflexivní formy dvě, např. ptát se).

U vztahu lexém a slovo v dnešním pojetí jde tedy o souvztažnost langue-parole, kdy se první, tj. jednotka systémová, realizuje v textu v *tvar*, jednotku druhou. Avšak lexém vnímaný procesuálně, resp. z onomaziologického hlediska, kdy se vnímá ne jeho realizace, ale tvoření (ať už skutečně či jen ve smyslu přechodu od významu k formě), se často nazývá jinak. Protože v tomto odlišném pohledu mluvčí svou výchozí myšlenku, obsah, představu (psychologické východisko) lexikálně pojmenovává, označuje slovem či slovy, tj. dává jí formu (jazykový rezultat), nazývá se takováto jednotka případně také *pojmenování* (*nominace*).

---

⁷ Čermák, F. (2010, s.14-15)

Lexém, resp. slovo je základní a centrální jednotkou jazyka (F. de Saussure), jakkoliv se jeho povaha v jednotlivých jazycích liší. V souvislosti s tím se liší také pokusy o jeho obecné vymezení. Lexémy vytvářejí největší a nejsložitější vlastní jazykovou rovinu, rovinu lexikální, studovanou lexikologií, která je takto centrální jazykovou disciplínou.⁸

Lexémy se dělí na apelativa a propria. Všechny lexémy *apelativní* mají nějaký význam a často i pragmatickou funkci, zatímco *propria* význam nemají (i když mohou vyvolávat neopodstatněné asociace, kdy např. člověk jmenující se *Neústupný* není nutně stále neústupný apod.). Význam se často a tradičně váže k jakémusi svou povahou *psychologickému* jádru, pojmu, i když tato vazba příliš spolehlivá není, protože v samotné psychologii úplná jednota v nazírání na podstatu pojmu, který tu bývá definován různě, není.⁹

1.3 Termín

Definici termínu uvádí Čermák v knize *Česká lexikologie: Termín je lexikální jednotka (specifický lexikální znak) označující, popř. pojmenovávající pojem*. Pro svůj pojmový význam zaujímají termíny v lexikální zásobě mezní pozici. V jejich významu chybí, popř. je potlačena složka pragmatická, postojová, modální (i když jsou i mnohé termíny ideologické povahy), což má důsledky pro specifickou stylistickou funkci termínů. Upozornili jsme už také na to, že termín se vyznačuje maximální kontextovou autonomií – to souvisí i s tím, že mezi termíny převažují substantiva, – a že se jako termíny osvědčují cizí slova, nezatížená „domovskou příchutí“, tj. různými asociacemi a evokacemi a výhodná pro svůj internacionální charakter, např. v chemii.

Odlišnost termínů od LJ běžné spisovné lexikální zásoby je dále v tom, že jsou primárně složkou odborného funkčního stylu (Danilenko, 1977,8), mají tedy vymezenou distribuční oblast a nevyskytuje se u nich přenesené užití významu, nýbrž jen přenášení významu. Protože k vlastnostem termínu patří přesnost, jednoznačnost a ustálenost a na rozdíl od běžných spisovných LJ funkční omezenost, je u termínů nežádoucí polysémie, synonymie a homonymie. Zvláště v okruhu jednoho odborného úseku nemají být termíny polysémické, i když se takové případy v praxi vyskytují. K synonymii termínů dochází zvláště v důsledku přirozené snahy najít za cizí termín českou náhradu. Taková synonyma se však liší od

---

⁸ Čermák, F. (2010, s.17-19)

⁹ Čermák, F. (2010, s.42)

synonym běžného spisovného jazyka tím, že neslouží k dosažení specifického stylového účinku, nýbrž jsou to pojmenovací dublety.

Při tvoření domácích termínů se v rozsáhlé míře uplatňují jednak slovotvorné procesy: derivace (*dopravník, výlisek*), kompozice (*štěrkopísek, mrazuvzdorný*) a tvoření zkratk (*tesil, PVC*), jednak terminologická sousloví (*katalog zboží, tržní vztahy*), jednak sémaziologicko-onomaziologická derivace (*kořen rovnice, magnetické pole*). Ve vztahu k této zásobě dochází k různosystémové polysémii. Mezi lexikální zásobou běžnou a odbornou dochází k vzájemnému prostupování, dialektickým procesům terminologizace a determinologizace (Poštovková, 1977, 1980).

Termíny se považují za LJ, jejichž pojmový význam je definován. Společenská potřeba dorozumění vyžaduje, aby byly hlavní termíny každého odborného úseku normovány. Při tom se často naráží na potíže s rozlišením terminologie a nomenklatury, tj. pojmenování pojmů v klasifikačních soustavách, např. v botanice, zoologii, chemii.¹⁰

Při adekvátním popisu lexikálních jednotek, je třeba přihlížet ke všem jejich aspektům. Formální a gramatické aspekty jsou důležité proto, že signalizují významovou stránku a objektivizují i verifikují výsledky jejich analýzy. Každému významovému rozdílu nutně odpovídá jistý rozdíl v jazykové formě (Martinet 1960, 43).

1.4 Kolokace

Ze snahy vyhnout se mentalismu a charakterizovat význam z chování slov, z jejich okolí, vplynuly různé *kontextové teorie*. Hlavní je kontextová *teorie Firthova*, různě obohacovaná, a metoda distribuce. Ústředním pojmem Firthovy koncepce je kontext situace (Malinowski 1936), zahrnující kontext verbální, situaci (jevy relevantní pro komunikanty, jejich projevy nejazykové, místo a čas promluvy), ale i kontext kulturní a sociální (Fries 1954). Firth nechápe kontext jen jako řetězec jednotek-exemplářů, ale i jako systém jednotek v kontextu substituovatelných, tedy paradigmaticky. Kontext tvoří základ pro výzkum významu na různých jazykových rovinách. Tím vlastně postuluje Firth sémantickou rovinou protínající ostatní jazykové roviny a diferencovanou podle nich, chápe význam jako spektrum a razí pojem mody významu, tj. dílčí význam fonetický, kolokační, kontextový aj.

---

¹⁰ Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.94-95)

Pojem kontextu je pro sémantiku podstatný, ale je třeba vidět dialektickou souvislost slova a kontextu, rozlišit kontextový význam potenciální a aktuální (Ellis 1966, 79), kontext a situaci (Bühler 1934, 149; Kuryłowicz 1955). Stejně jako pojem užití nelze ani pojem kontextu absolutizovat, uvádět význam jednotek ne jejich participanty v kontextu situace aj. (Lyons 1966) Firthovy pojmy kolokace, spojitelnost slov, kolokační význam byly dále propracovány M. Joosem a mají blízko k distribuční teorii významu.¹¹

Teoreticky opodstatněnější je Porzigův poukaz na podstatné významové vztahy (1934), s nimiž souvisí i kolokační test M. Joose (1958). Kolokace je syntagma příznačné pro jistý význam nebo jisté významy. Např. pro různé významy slova *proud* není charakteristické spojení *silný proud*, nýbrž spojení *prudký proud*, *červený proud (krve)*, *elektrický proud* aj. Ovšem tato spojení neurčují a nevysvětlují významy polysémického lexému *proud*. Význam slova projevuje v kontextových spojeních svou potenci, svůj obsah a své aplikační možnosti.¹²

Dnes jedním z hlavních, centrálních pojmů a témat korpusové lingvistiky, je pojem *kolokace*. Kolokace jsou prvním klíčem, jehož pomocí se dostáváme k poznání způsobů, pravidel a hranic chování lexému a srže ně pak i různými směry dále. Na jedné straně se sřetězováním kolokací vytvářejí věty a vyšší textové útvary, kterými se zabývají syntaxe a odvozeně i morfologie. To je linie vedoucí k poznání pravidel stavby texty. Na druhé straně studiem a srovnáváním kolokací, a tedy základního kontextu, docházíme k druhé linii a přitom hlavnímu cíli poznání každé lingvistiky, totiž k významu, ať už individuálnímu či v různé míře zobecněnému. Celá minulost i přítomnost lexikografie je založená na takovém studiu a jen poznáním kombinatoriky lexémů v korpusu, především skrze kolokace, se můžeme dobrat poznání aktuální platnosti lexému, popřípadě jistých zobecnění pro slovníky.

Především díky studiu korpusu se znovu naléhavě ukazuje v jazyce priorita *pravidel sémantických*, která řídí kombinace slov a kolokace a která ukazují postupně, co je tu (proto)typické a nejčastější, průměrně běžné všední a co už marginální, netypické popřípadě možné, až co už je nemožné. Až na tomto základě fungují pak pravidla gramatická, formální, která jsou takto vždy druhotná, což nebývá dosud obecně reflektováno; bez splněných

---

¹¹ Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.49,s.57)

¹² Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.60)

pravidel sémantických formálně (gramaticky) smysluplně kombinace slov ani věty vzniknout nemůžou.

Frekvence a ustálenost jdou spolu; zatímco se kolokace poměrně snadno vydělují ve frekvenčním jádru jazyka, na jeho nefrekventované periférii je to obtížné (výjimkami jsou víceslovné termíny a frazémy). Termín kolokace, který dnes úspěšně vytlačuje starší a nevhodné slovní spojení (nevhodné protože dvouslovné a bez možnosti od něj dál tvořit), je závislý, jak už bylo řečeno, na sémantických pravidlech, resp. pravidlu *kompatibility*, sémantické slučitelnosti.

Kombinatorická schopnost, resp. syntagmatický potenciál slova se pak někdy nazývá jeho *kolokabilita*. Pro slovo, které se k výchozímu slovu druží jako komponent dané kolokace, se razí termín *kolokát*.¹³

Každé slovo, lexém, morfém atd. patří do nějakého *paradigmatu* (jednoho nebo více); paradigmatu jsou různě rozsáhlá a v systému jazyka i různě abstraktní. Každý člen virtuálního paradigmatu má přitom obecně stejnou funkci jako ostatní (tj. obecně vystupovat ve stejné vyšší jednotce, struktuře), individuální se však vždy co do své kombinatoriky liší; na úrovni lexikální se mluví o *kolokabilitě*, která je pro každý z nich individuální.

Ve svých dalších pracích František Čermák také se zmiňuje o pojmu *kolokace*. V knize *Česka lexikologie* (2007) píše, že kolokační paradigma je tudíž vymezitelné jen skrze určitý *externí* prvek, k němuž se jedinečně vztahuje na základě společné kolokability (spojitelnosti) s ním, který však sám do něj nepatří. Syntagmata, která prvky kolokačního paradigmatu se svým konkrétním externím (definujícím) prvkem vytvářejí, jsou obvykle významově i funkčně různá. Své (aspoň jediné) kolokační paradigma má každý prvek systémy (tj. slovo aj.) a jeho explicitním výčtem lze vyjádřit možnosti i hranice užití (*kolokability*) každého prvku.

Kolokabilita je obecně individuální a významová spojitelnost, schopnost kombinace každého jazykového prvku s jiným nebo jinými, vytvářená jeho jedním nebo více kolokačními paradigmatu a (u pravidelných kombinací) podmíněná jeho kompatibilitou s

---

¹³ Čermák, F. a M. Šulc (2006, s.10-11)

nimi; spolu s valencí patří k hlavním složkám syntagmaticnosti každého jazykového prvku. Individuální realizací kolokability vzniká konkrétní *kolokace*.¹⁴

1.5 Frazém a idiom

Vědecké zkoumání lingvistiky a lexikologie jako samostatných disciplín se začalo mnohem dříve než vymezení a pojmenování ostatních lingvistických nauk. Proto se dá říct, že idiomatika a frazeologie jsou poměrně mladé lingvistické disciplíny, které postupně ukazují, kde všude v jazyce je můžeme hledat frazémy a idiomy jako samostatné jazykové jednotky. V jazyce už jsou obecně řečeno frazémy a idiomy k nalezení všude tam, ve všech *jazykových disciplínách*, kde jde o kombinace jednotek nadané významem. Frazémy a idiomy lze chápat jako nejvýznamnější součást stereotypů, především jazykových.¹⁵

František Čermák v knize *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* (2007) uvádí definici frazému a idiomu. Tyto jazykové jednotky nelze zpravidla vymezit jednou (anomální) vlastností, ať formální či sémantickou nebo kolokační. Ani jejich snad nejrozšířenější pojetí jako *ustáleného a reprodukovatelného spojení prvků (zvláště slov), jehož význam je (zčásti nebo zcela) neodvoditelný z významu jeho složek* nevyhovuje všem typům (např. frazémům s monokolokabilním komponentem) a je třeba ho odmítnout. Výše uplatňovaný test analogické záměny komponentu lze vyjádřit pak operačně tak, že *idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo)*.

Jednotlivé složky frazému a idiomu jsou minimálně tyto: prvky a jejich povaha, kombinace včetně sledu, ustálenost, počet prvků a funkce prvků, které jsou zpravidla vždy různě anomální povahy. Pro bližší vymezení frazému a idiomu je třeba posuzovat tyto aspekty z hlediska formálního, sémantického a kolokačního, resp. funkčního; u posledního aspektu pak i z hlediska jeho anomálních transformací. Frazému a idiomu, který je základní jednotkou frazeologie a idiomatiky jazyka, se lidově a nespecificky, resp. v různém a kolísavém smyslu, občas dosud říkává *rčení* (popř. *úслови, obrat* apod.) na rovině nevětných kombinací slovních, na rovině větné pak především *příслови* či *porekadlo*, popř. *pranostika*. Mezi větné

---

14 Čermák, F. (2007, s.27-29)

15 Čermák, F. (2007, s. 24)

(propoziční) frazémy však patří množství různých dalších typů, různé *formule* aj. Zvlášť stojí *přirovnání* (můžou být povahy kolokační a větné) a *binomiály*, které můžou zahrnovat i nefraze; donedávna zcela ignorované jsou *fraze syntémantické*, obecně většinou kolokační povahy. Značná část typů frazeu však žádné tradiční, jakkoliv nepřesné označení nemá, a odborný úzus je proto zpravidla vymezuje funkčně jako fraze a idiomy té které roviny, popř. i podle formálního subtypu uvnitř každé z nich, např. *ukázat někomu paty* je takto kolokační fraze verbonominálního typu (podle struktury *V-S*).¹⁶

Fraze je vždy specifické *pojmenování (nominace)*, který se výběrem a případnou kontextovou modifikací v textu jen aktualizuje, ale netvoří se jako pojmenování pravidla. Jeho aktualizace záleží na aspektu zdůrazněném a potřebném v daném kontextu. Stejně málo významný a výstižný je přístup přiblížit význam idiomu ve vágních pojmech přenesenosti, obraznosti, průhlednosti apod. (což jsou jen jiné názvy pro metaforu a metonymii).

Integrovaný význam idiomu je dán konjunkcí řady faktorů paradigmatické a syntagmatické povahy lišících se nejen proměnlivou mírou a způsobem své účasti, ale častou svou absencí. Třebaže anomální a motivovaná povaha významu (ve vztahu ke komponentům) znemožňuje jeho bezprostřední klasifikaci, povahu jeho komponentů vně frazeu určovat lze. Své komponenty idiom čerpá z pravidelného jazyka, v němž platí objektivní a měřitelná pravidla, která se promítají i do klasifikace frazeologie a idiomatiky.¹⁷

Z hlediska ustáleného *pojmenování* lze ve *vztahu idiomu k pravidelnému jazyku* obecně rozlišit tři případy. Idiomy:

- (1) jsou monopolním a primárním pojmenováním (zpravidla i vysoce ekonomickým) a pravidelný jazyk je pro daný význam nevyužívá;
- (2) jsou pojmenováním paralelním, konkurujícím pravidelnému;
- (3) pro daný význam (a denotát) se nerealizují a existují tu jen pojmenování pravidelná.

Srov. příklady:

---

¹⁶ Čermák, F. (2007, s.31, s.33)

¹⁷ Čermák, F. (2007, s.36-37)

- (1) *vzít někoho za slovo, mít u někoho rozlitý ocet, mít máslo na hlavě, být hned na koni,*
- (2) *jít do sebe : zamyslet se nad sebou, mít nahnáno : bát se, dát si dvacet : zdřímnout si;*
- (3) *leptat, letovat, lyžovat aj.*

Typy významu zprostředkované idiomy v prvním případě nelze ani stručně a výstižně zachytit lexikograficky, natožpak jedním slovem. Ani druhý případ, obsahující zdánlivě ekvivalenty, není jednoduchý, vezmeme-li v úvahu všechny rysy pragmatické, kontextovou funkci apod. Paralelní existence pojmenování oboru druhů je tu velmi volná a výrazy lze zaměňovat jen v některých (málo konkrétních a vágních) kontextech; nejde u nich tudíž o konkurenci, ale spíše o komplementární výskyt v textech téhož typu, podobně jako u některých synonym.

Třetí případ dobře ukazuje, že idiomatický výraz se zpravidla nekonstituuje v oblasti významu vážného na konkrétní denotát. Hlavní doménou idiomatického je naopak oblast významů (co do denotátu) „nekonkrétních“ s významnou pragmatickou složkou. Proto i s ohledem na (2) lze právě zde pro běžné významy uvedených typů obecně očekávat, nikoliv ovšem předurčovat, existenci idiomů.

Z takových příkladů vyplývá málo reflektovaná skutečnost, že vše v jazykové komunikaci nominativně obslouží standardní pravidelný jazyk monopolně lépe než idiomatika a frazeologie (dále jen IF) a že místo frazeologie v jazyce není vždy periferní. Integrace přístupů a metodologie užívané pro pravidelný jazyk a IF však dosud chybí a lingvistika pravidelného jazyka mívá někdy sklon v IF spatřovat především jen nežádoucí a dále nereflektovaný úhrn nepříjemných výjimek.¹⁸

Podstatou frazému (Čermák 2007c), resp. idiomu je *anomálie* (nepravidelnost) v různém smyslu (syntagmatiká a/n paradigmatická), vytvářející neopakovatelné a podle žádných pravidel negenerovatelné kombinace, typicky užívané zvl. v mluveném jazyce; žádný obecný model ve smyslu slovtvorném apod. Za jejich vznikem nestojí. Frazém, resp. idiom je obecně primární jednotkou svébytné disciplíny *frazeologie a idiomatiky*, do níž zasahují všechny další jazykové roviny, která však pro svou nominativní povahu se o ní pro hojně užití frazémů zajímá i literární věda, etnografie aj.

---

¹⁸ Čermák, F. (2007, s.37-38)

Frazém, idiom je tedy svou anomálností taková jedinečná a ustálená kombinace minimálně dvou prvků, z nichž některé/žádný nefunguje stejným způsobem (tj. s obdobnou funkcí) v jiném/jiných kombinacích, popř. se vyskytuje pouze v kombinaci jediné/několika málo. Ještě obecněji lze povahu frazému vystihnout tak, že je to ustálená kombinace dvou či více prvků (morfémů, slovních tvarů, popř. kolokací), z nichž aspoň jeden je členem extrémně omezeného a uzavřeného paradigmatu. Toto vymezení naznačuje i možnost testování toho, zda některý komponent je zaměnitelný a jeho záměnou vzniká další výraz se stejnou funkcí a obdobným významem. Naznačené restriktce a jedinečnost výskytu tedy ukazují obecně na hlavní a zásadní povahu frazému, jeho anomálii různého druhu, která podmiňuje jeho všechny další vlastnosti a v porovnání s kombinacemi pravidelnými (tj. vytvářenými podle pravidel sémantických a formálních) i jeho zvláštnosti a odlišnosti. Toto pojetí je obecnější než starší a nejasně vymezené pohledy na frazém definující ho pouze sémanticky, jako kombinace nezaložené na sumě významů vstupních komponentů; v praxi se takovéto omezené pojetí soustřeďovalo jen na takové kombinace, kde se daly najít metafora, a to je málo (u gramatických a dalších frazémů se o významu, natožpak metafoře komponentů a/n jejich anomálnosti dobře mluvit nedá, na rozdíl od funkce).¹⁹

1.6 Metafora a metonymie

Sémaziologicko-onomaziologická derivace (dále SOD) se zakládá na *sémantické motivaci* a v širším smyslu zde můžeme mluvit o transpozici. Ovšem hlavní příčinou vzniku metaforických a metonymických derivátů je snaha a úmysl mluvčího užít místo dosavadního pojmenování jiného, nového, aktuálního, výraznějšího ap.; prvotní je zde tedy označovací, onomaziologická funkce. Tyto postupy se realizují v mezích téhož slovního druhu, jde tedy o jeden lexém s dvěma koexistujícími významovými funkcemi, z nichž jedna se vnímá na pozadí druhé. Lexikální formy jsou potenciálně polyfunkční. Polyfunkčnost je nadřazena polysémii. Jde při tom o odraz dvojí skutečnosti ve vědomí, a tedy i o sekundární odraz. Tato koexistence a konfrontace odrazu dvojí skutečnosti přináší nové osvětlení skutečnosti a jejich aspektů nalezením nových souvislostí. Protože je pojmenovací jednotka ve vztahu s denotátem za spoluúčasti jednotky jiné, jde o *nominaci nepřímou*, zprostředkovanou, tedy

---

¹⁹ Čermák, F. (2010, s.225-226)

nesamostatnou, kvalitativně odlišnou od nominace, kterou vznikají významy polysémických lexémů, totiž i samostatně, bez přímé souvislosti.²⁰

Metafora je zvláště jevem jazyka uměleckého jako výtvar umělecké, básnické invence, aktualizace a neologizace; např. *Pod rozkročeným sloupem bliká/vemeno lampy s trochou mlíka* (Holan, První testament).²¹

Hlavní významové typy metafor se zakládají na podobnosti předmětů, vlastností a dějů, na přenášení mezi abstrakty a konkréty a na přenosu proprií, na jejich apelativizaci.

Jazyková ekonomie se projevuje na úseku lexikální zásoby tím, že se využívá existujících lexikálních forem k označení dvou i více různých tříd denotátů. Postupy, kterými se to děje, využívají evidentních souvislostí mezi denotáty a odpovídají i lidské psychologii a lidskému myšlení. Jsou to především vztahy podobnosti a pojmové souvislosti, soumeznosti (kontigity). Za základní vztah považujeme podobnost a metaforu chápeme jako východisko dalšího výkladu. Vedle podobnosti formální, na níž se zakládají vztahy slovotvorné, je i podobnost významová. Jde tu zároveň o protiklad vnější, slovotvorné a vnitřní, sémantické derivace (Ondruš, 232).

Metonymie se zakládá na pojmové souvislosti, která odráží i souvislost věcnou, tj. souvislost denotátů jistého typu. Např. mezi významy slova *škola* je metonymický vztah : *škola* 1. „instituce poskytující všeobecnou nebo odbornou výuku i výchovu“; 2. „budova pro takovou instituci“ (*postavit si moderní školu*); 3. „žactvo (a zaměstnanci) školy“: (naše škola jde na brigádu). Ve výkladech významu těchto tří lexíí se opakuje generický sém základního významu, symbolicky znázorněno: A: Ba: Ca. Uplatňují se zde tedy vztahy inkluze (sekundární významy zahrnují i význam primární) a vyplývání (škola jako instituce předpokládá příslušné pracoviště a vztah mezi učiteli a žáky).

Kvantitativním druhem metonymie je *synekdocha*, zakládající se na vztazích části a celku (*pars pro toto, totum pro parte*), druhů a rodu (*species pro genere, genus pro specie*), neurčitého a určitého počtu, plurálu a singuláru, konkrét a abstrakt: *žít pod otcovskou*

---

²⁰ Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.108)

²¹ Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.109)

střechou, tj. v domě; *obloha se třpytí*, tj. hvězdy; *každý květ se po dešti vztyčil*, tj. všechny rostliny; *mládí má odvahu, ne zkušenosti*, tj. mladí lidé.

K metonymii přiřazujeme také *symbol*, tj. označení konkrétního předmětu, který je konvenčním znakem abstraktního pojmu, jako např. *srp a kladivo* symbol komunismu, *kalich* husitství, *holubice* míru, *kotva* naděje, *kříž* křesťanstva, *půlměsíc* islámu.

Metafory jsou jednoslovné i víceslovné a tvoří specifický typ ustálených spojení slov. Metonymie jsou převážně jednoslovné. *Jednoslovné metafory*: *srdce* „milovaný člověk“; *dravec* „vykořisťovatel“; *labutí* (býčí) šije „štíhlá a dlouhá“ („mohutná“); zpráva *obletěla* svět „rychle se rozšířila“. *Víceslovné metafory*: *lidský červ* „ubohý člověk“; *prašivá ovce* „nezdárný člen kolektivu“; *zlatý úl* „hvězdné ne“ (Nezval); *osel oslovská* (nadávka člověku); *kniha přírody*, *světlo pravdy*, *železo svalů*, *struny z paprsků* (Sova). Metonymická spojení: *celé město* „obyvatelé města“; *první housle* „houslisté hrající na ně“.²²

Metaforické přenášení u adjektiv je zastoupeno v menší míře, protože podobnost tu lze vyjádřit slovtvorně, pomocí sufixů. V některých případech není snadno rozhodnout, jde-li o podobnost nebo o kontakt. Jako všude v přirozeném jazyku jsou i tady podtypy přechodné.

Důležité je přenášení mezi oblastí neživé přírody a vlastnostmi živočichů, popř. lidí.

- a) podtyp adjektiv pojmenovávajících *lidské vlastnosti*, motivovaných pojmenováními *přírodních jevů*, např. *bystrý* (*proud* – člověk), *drsný* (*d-á kůra* – *d. člověk*), *hluboký* (*h-á voda* – *h. člověk*), *prudký* (*vítr* – člověk), *ryzí* (*zlato* – člověk)
- b) v rámci tohoto podtypu se uplatňuje i motivující pojmenování *výrobku*: *hořký* (*h-á chuť*, *h. lék* – *h. smích*), *hrubý* (*h. písek*, *h-á mouka* – *h. člověk*), *chladný* (*ch-á voda*, *ch-é pivo* – *ch. člověk*)
- c) pojmenování *vlastností lidí* motivovaná pojmenováními z oblasti *živočišné*: *beráncí* mírný, *dravčí* zlý, *agresivní*, *holubičí* mírumilovný, *lví* silný, *medvědí* neohrabaný, *psí* (život), *zuřivý* (reportér)

---

²² Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.111)

- d) pojmenování z oblasti *lidské* motivovaná pojmenováními *neživé přírody*: *dřevěný* (jazyk), *dubový* (d-á hlava), *kamenný* (k-á tvář), *kovový* (hlas), *ocelový*, *železný* (o-é, ž-é zdraví)
- e) podtyp adjektiv pojmenovávajících *barvy* využitím pojmenování z oblasti *rostlinné*, popř. *neživé přírody a výrobků*: *brčálový* (b-á zeleň), *citrónový* (c-á žlut'), *chrpový* (ch-á obloha), *mléčný* (m-é sklo), *olivový* (o-é oči), *opálový* (o-á mlha), *pomněnkový* (p-é oči)²³

1.7 Přirovnání

Přirovnání se zakládá na vztahu podobnosti (stejně jako metafora). Je to nepřímé pojmenování, které má v explicitní podobě, např. *chlap (je) (velký) jako hora*, pět členů, totiž *komparandum* (Kd) (to, co přirovnáváme – *chlap*), *relátor* (r) (sponu – *je*), *tertium comparationis* (Tk) (společnou vlastnost – *velký*), *komparátor* (k) (formální ukazatel – *jako*) a *komparátum* (Kt) (to, k čemu přirovnáváme – *hora*) (Čermák 1984). Spona a společná vlastnost mohou být vyjádřeny i slovesně: *kolébat se jako kachna* (tj. být kolébavý). Přirovnání mívají i podobu větnou: *vyskočil, jako by šídlem bodl, jako když ho píchne*, tj. hbitě. Metafora se někdy chápe jako zkrácené přirovnání, ale principiálně jde o dva samostatné projevy jazykové tvořivosti (Weinrich 1968, 116n.; Matthews 1971, 420).²⁴ Na tuto myšlenku ve svém článku *O metaforách* navazuje i Karel Erben, citují: „*Metafora není tedy zkrácené přirovnání, není přenášení významu nebo vlastnosti, nýbrž nový výraz pro zvláštní smyslové a citové prožívání. Tvořice metaforu pohybujeme se jen v smyslové a citové oblasti slov, která se v metafoře dostávají do nezvyklého syntaktického sousedství. Metafora tu pak vzniká dotýkáním, vzájemným pronikáním a prostupováním smyslové oblasti slov, která ji tvoří.*“ (Erben 1935, 35-37). Metafora, převážně přirovnání, se pohybuje na úrovni citů a vjemů, které jsou těžko popsateľné.

V předchozí kapitole *Metafora a metonymie* už bylo změneno, že metafora vyjadřuje pojmenování objektů, dějů, vlastností na základě funkce *podobnosti*. Tato funkce může mít nejen různé styly, ale i rozmanitou podobu. Vnímání metafory člověkem se zaměřuje většinou na pocity, které jsou součástí duševní stránky člověka. Přirovnání má ve svém základě funkci

²³ Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.114)

²⁴ Filipec, J. a F. Čermák (1985, s.110-111)

podobnosti, ale taková podobnost je pokaždé vyjádřená nějak specifiky. Toto specifikum je vyjádřeno vlastností objektu, ke kterému se přirovnává.

V článku Josefa Bečky (*Metafora ve větě*, 1971) je uvedeno, že v přirovnání vztah podobnosti není vyjádřen lexikálně, tj. přímo slovem významovým, nýbrž je jen naznačen výrazem spojovacím, tedy slovem gramatickým (*jako*) nebo jiným prostředkem gramatickým, např. instrumentálem (zpráva se *bleskem* rozšířila) anebo prostředkem slootovorným (silnice se *hadovitě* vinula po úbočí *jako had*). V metafoře vztah podobnosti není vyjádřen lexikálně, ani není naznačen gramatickými prostředky, nýbrž nepřímé pojmenování obrazem tu zastupuje pojmenování základu. I když jde o naznačení podobnosti mezi jevy v některém jejich znaku, tedy o podobnost specifikovanou jako v přirovnání, toto pojetí podobnosti tu ustupuje do pozadí a vyniká podobnost mezi jevy samými (tedy jako v přímém konstatování podobnosti). Tím je zásah do sémantiky výpovědi pronikavější než v přirovnání.²⁵

Nový encyklopedický slovník češtiny (2016) definuje přirovnání, jako *syntakticko-sémantické jazykové struktury založené na explicitním vyjádření podobnosti*. Podle slovníku v *ustálené* a *idiomatické* podobě, tedy jako jednotka *frazeologie a idiomatiky*, obsahuje přirovnání v pozici komparátu předem daný, pravidla všeobecně známý a prototypický model (motivačním zdrojem pro tento model z cca 45% konkrétní věci, z 20% zvířata, z 20% lidské profese, funkce apod., zbytek představují reálná a fiktivní všeobecně známá vlastní jména lidí, lokální názvy, abstrakta ad.). Ustálené přirovnání v typické syntaktické struktuře je nejčastěji tvořeno verbální frází, zatímco subjekt (Kd) má povahu proměnné specifikované mluvčím podle aktuálního kontextu (jde o *frazém kolokační*): *Peter/Pavel/tatínek [je červený jako rak]*. Méně často je frazém tvořen celou větou, v tom případě je součástí frazému i subjekt (jde o *frazém propoziční*): [*Čas plyne jako voda*].

Komponenty nejběžnější jednoduché struktury ustáleného přirovnání v čísle se stávají všechny čtyři autosémantické slovní druhy (mohou být substituovány i zájmeny nebo číslovkami). Nalevo od komparátoru stojí nejčastěji verbum, případně adjektivum, pravá strana je nejčastěji založena na substantivu nebo adjektivu (frekventovaná jsou zejména substantivizovaná verbální adjektiva). Základní kombinace je tedy *V k S* (*tancovat jako medvěd*), popř. též *V (A) k S* (*být bílý jako stěna*), a *V k A'* (*pracovat jako posedlý*). Napravo

---

25 Bečka J.V. (1971, s.2)

od komparátoru může stát i klauze (*rozprchnout se, jako když do vrabců střelí*). Ustálená přirovnání nemusí mít pouze jedinou podobu, projevuje se u nich syntagmatická (v lexikografickém úzu zpravidla značeno závorkou), paradigmatická (značeno lomítkem) nebo smíšená variantnost: *být (mírný/trpělivý) jako ovečka*.

Na rozdíl od neustálených přirovnání pravidelného jazyka (*vysoký jako náš Honza*), jež lze interpretovat doslovně a v nichž koncept podobnosti slouží především k upřesnění kvality určitého znaku (viz stupňování), sémantika a pragmatika ustálených přirovnání má anomálnější charakter. Jejich funkcí je nejčastěji zdůraznění, intenzifikace, případně též kladné nebo záporné hodnocení srovnávaného znaku (*vysoký jako hora* neznamena srovnatelný s výškou hory, ale pouze „velmi vysoký“; *štíhlý jako proutek* znamená „velmi štíhlý“ s kladným hodnotícím příznakem). Z toho důvodu se mohou užívat i ustálená přirovnání obsahující v pozici komparáta výraz synchronně málo srozumitelný (*hloupý jako pucštok, hubený jako lunt*) nebo motivačně nezřetelný (*šťastný jako blecha, vysmátej jak lečo*). Postupné posilování intenzifikační složky může způsobit vyprázdnění ostatních sémantických rysů komparáta (viz. desémantizace) a následně uvolnit variabilitu *tertia comparationis* až k hranici libovolnosti, srov. doklady užití morfologického přirovnání *jak sviňa* (*vedro jak sviňa, abstraktní jak sviňa, prší jak sviňa, zpívá jak sviňa, pozdě jak sviňa*; o desémantizaci zde svědčí i otupení příznaku vulgarity), podobně ... *jako hrom, ... jako blázen, ... jako stehno, ... jako prase* ad.²⁶

2. Dotazovací jazyk CQL a psané korpusy

Český národní korpus (ČNK) je bázevý nástroj v korpusové lingvistice. ČNK slouží jeho uživatelům jako zdroj informací. V současné době zajišťuje přístup k více než třem miliardám slov uspořádaných v korpusech: synchronních i diachronních, mluvených i psaných, paralelních i jednojazyčných. Pro práci s korpusy Ústav českého národního korpusu vyvíjí i specializované nástroje.

Všechny korpusy, jež zpřístupňuje Český národní korpus, je možné prohlížet pomocí několika manažerů či rozhraní. V současné době ČNK preferuje využití manuálu rozhraní KonTex před jeho předchůdci aplikacemi Bonito a NoSkE. Rozhraním KonText pro vytváření dotazu pracuje s dotazovacím jazykem CQL.

---

²⁶ Karlík, P., M. Nekula a J. Pleskalová (2016, s.1486-1487)

Korpusový dotazovací jazyk (CQL, Corpus Query Language) je formální jazyk, který slouží k vyhledávání v korpusu. Chceme-li chtít formulovat dotaz přímo v CQL, je nutné ho zadat prostřednictvím příslušného typu dotazu (CQL). Všechny ostatní typy dotazů se do dotazovacího jazyka překládají automaticky. CQL slouží jak k zadávání velmi složitých dotazů (např. vyhledej všechny výskyty adjektiv v superlativu v jiném pádě než nominativ, po nichž v textu nenásleduje substantivum ani interpunkce), tak i k zadávání dotazů jednoduchých (např. najdi výskyty lemmatu *oko*). Právě v možnosti vyhledávat pomocí velmi sofistikovaných kritérií lze spatřovat základní kvalitativní rozdíl mezi korpusovým vyhledávačem a běžným fulltextovým hledáním, které využíváme např. při práci s Googlem²⁷.

---

²⁷ <https://www.korpus.cz/>

PRAKTICKÁ ČÁST

1. Kolokace lemmatu „kámen“

Praktická část je zaměřena na kolokaci přídavného jména v přirovnání „jako kámen“ a popis jeho významů. Pro usnadnění vyhledávání dat jsem pracovala s dotazovacím jazykem CQL. Při hledání adjektiv jsem použila dotaz [tag="A.*"][word="jako"][lemma="kámen"], čímž jsem získala seznam s 595 výskyty. Jsou zde adjektiva v různých pádech a číslech. Vzhledem k tomu, že tato data by se dala těžko zpracovávat, bylo nutné provést třídění dat podle reprezentativní slovníkové podoby hesla označovaného termínem „lemma“. Pro nejefektivnější uspořádání jsem použila následující postup: V menu vybereme funkci *Frekvence* → *Vlastní*, zvolíme atribut *lemma*. Tímto způsobem získáme seznam se 101. lemmaty přídavných jmen v nominativu, která jsou součástí přirovnání „jako kámen“. Na základě tohoto seznamu jsem pro svou analýzu, použila 10 nejfrekventovanějších lemmat přídavných jmen obsažených přirovnání „jako kámen“ (*tvrdý jako kámen*, *pevný jako kámen* aj.).

Pro svůj výzkum jsem si použila data z Korpusu SYN v4. Tento korpus obsahuje předchozí a zveřejněné verze všech synchronních psaných korpusů řady SYN. Korpus SYN verze 4 tedy zahrnuje korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB, SYN2010, SYN2013PUB a SYN2015; kromě nich je však jeho součástí také dosud nezveřejněná publicistika převážně z let 2010–2014 v ročních objemech přesahujících 200 mil. slov.²⁸ Všechny složky předchozích korpusů jsou navzájem se vylučující. Korpus SYN verze 4 má celkovou velikost 3,626 miliardy textových slov. Dominantní část tohoto korpusu představuje publicistická složka, což lze považovat za méně reprezentativní, ale pro moji bakalářskou práci je nejlepším zdrojem zkoumání neboť v době, kdy jsem svou práci s korpusem začala, to byl nejrozsáhlejší psaný korpus.

2. Analýza dat z Korpusu SYN v4

V praktické části jsou přídavná jména uvedena dle počtu výskytů od největšího počtu výskytů k nejmenšímu.

---

²⁸ <https://www.korpus.cz/>

2.1 Přídavné jméno *tvrdý*

Největší počet výskytů mělo adjektivum *tvrdý*. Korpus SYN v4 nabízí 290 výskytů, které jsem roztrídila do čtyř skupin:

2.1.1 Neživé objekty

2.1.2 Části lidského těla

2.1.3 Lidské vlastnosti

2.1.4 Potraviny nebo jídlo

2.1.1 Skupina *Neživé objekty*

Pro přesnější analýzu a popis každé z kategorií je nutno rozlišit abstraktní a konkrétní význam. Abstraktum pojmenuje vlastnost nebo děj, který se vztahuje k objektu, nemá fyzický denotát. Konkrétní význam představuje něco uchopitelného, co se dá vnímat smysly, jinými slovy je objekt možné určit prostorově i časově.

Ze čtyř skupin má největší počet výskytů skupina *Neživé objekty*. Do této kategorie jsem zařadila věci jako *půda, zem, led, sníh, dřevo* a jiné. Z nabízených korpusových frekvencí lze usoudit, že větší část ukázek má konkrétní význam související s mírou ztuhnutí, dehydratací objektu, vlastnostmi materiálu, ke kterým se přirovnání vztahovalo.

„ ... *Půda je tvrdá jako kámen, nedá se vůbec obdělávat. ...*“ (*Mladá fronta DNES, publicistika*)

Podle ukázky půdu nelze obdělávat, kvůli její tvrdosti. Tento jev má několik důvodů: půda je zmrzlá, dehydrovaná nebo obsahuje šterk či podobné materiály, což poukazuje na konkrétní vlastnost.

„ ... *Kromě veškerých mokrých procesů jsou v zimě jen obtížně proveditelné také zemní práce, protože zem je tvrdá jako kámen. ...*“ (*Deníky Bohemia, publicistika*)

V další ukázce je napsáno, že kvůli klesání teploty pod nulu je zem zmrzlá, a proto se nedá snadno obdělávat.

„ ... Moderní technický sníh je tvrdý jako kámen, a proto pád ve vysoké rychlosti hodně bolí. ... “ (Sport magazín, publicistika)

Použití přirovnání *tvrdý jako kámen* v souvislosti s umělým sněhem má konkrétní význam. Sníh se neskládá z klasických vloček jako sníh přírodní, ale je to v podstatě strojem drcený hluboce zmrazený led.

Avšak ve skupině *Neživé objekty* se občas vyskytují ukázky s abstraktním významem. To je typické pro krásnou literaturu anebo publicistiku.

„ ... Třetí soubor fotek , který vzniknul metodou tzv. crossingu se jménem Mužná vůně kamene , pojednává v náznacích aktu a symbolech kamene a flakonu parfému o rozmanitosti mužské duše jako takové: tvrdé jako kámen, či jemné, zranitelné a éterické jako vůně parfému. ... “ (Deníky Moravia, publicistika)

V dané ukázce autor porovnává mužskou duši s tvrdým kamenem, čím odkazuje na souvislost s rysy mužského charakteru, pro které jsou příznačné surovost, sebevědomí, drzost, fyzická zdatnost. Tytéž povahové rysy se ve společnosti přirovnávají k substantivům hora, kámen, železo, jakožto odkaz na nezdolnost osoby.

2.1.2 Skupina *Části lidského těla*

Skupinu *Části lidského těla* třídíme stejným způsobem dle abstraktního nebo konkrétního významu. V této třídě je podíl ukázek s abstraktním významem o trochu vyšší než v předchozí skupině. Nárůst abstraktních významů souvisí s psychickými vlastnostmi člověka. Bohužel dané výskyty se vztahují jen k určitým orgánům, např. *srdce* a *oči*.

„ ... Nejznámější pověst ale hovoří o krásné, ale kruté hradní paní Miladě. ... Naučila se střílet, mečem vládla lépe než muži a uměla krotit i splašené koně. Srdce měla ovšem tvrdé jako kámen. ... “ (Mladá fronta DNES, publicistika)

V tomto úryvku srdce poukazuje na charakter dívky. Popisuje ji jako statečnou, krutou, zdatnou, odvážnou ženu. Dívka má zájem o mužské řemeslo, v němž je velice schopná.

„ ... Vstal jsem z postele a pohlédl do zrcadla. Z pláče jsem měl zarudlé oči. Sám sobě v zrcadle jsem řekl: "Ty darebáku! Proč nedokážeš takhle plakat kvůli

Křišnovi i ve skutečném životě!" Ale uvnitř jsem byl šťastný, protože jsem věděl, že někde v mém srdci, srdci tvrdém jako kámen, maličký záblesk lásky ke Šrí Šrí Rádhá Góvinda Mádhavovi možná je. ...“ (Deník kazatele na cestách, oborová literatura, překlad z angličtiny)

Z ukázky dá se odvodit, že hrdina je bezcitný, má přesvědčení ateisty, ale přitom neztratil schopnost změnit svůj názor na víru v Boha. V daném příkladu vidíme začátek proměny ateisty ve věřícího člověka, který prožíval noční můry a děsivé představy, změnu jeho postoje k víře a nátlak jeho podvědomí na přehodnocení priorit, což vyvolává psychický a citový zmatek osobnosti.

Daný text poukazuje na rysy lidského charakteru, typické pro lidi procházející těžkým obdobím bojů vědomí s podvědomím a přehodnocováním svých priorit.

Kategorie *Části lidského těla* a *Lidské vlastnosti* se mezi sebou prolínají v oblasti abstraktního významu. Jedná kategorie může obsahovat rysy druhé, anebo na ni odkazovat.

Níže uvedené úryvky popisují pohled, který mají postavy v přirovnání *očí, tvrdé jako kámen*, což se vztahuje k abstraktním významům.

„ ... Gladys Tateová seděla u stolu v kolečkovém křesle. V důsledku silné artritidy jako by jí hlava zapadla hlouběji do krku. Světle šedé vlasy byly tak řídké, že místy odhalovaly lebku. Neusmívala se. Když se její oči, tvrdé jako kámen, zabodly do mých, rty se jí nepatrně rozvlnily do zatrpklého úšklebku . . . Jakmile teta Jeanne vyšla z pokoje, naklonila se ke mně a s pohledem starých očí upřených do mých vyrazila: „Pověz mi o své matce. Rychle.“ ...“ (Utajený drahokam [1. část], beletrie, překlad z angličtiny)

V předchozí ukázce použití přirovnání upozorňuje na snahu osoby získat informace. Užití adjektiva *tvrdý* v tomto kontextu odkazuje na negativní zaměření postavy.

„ ... Před jejími dveřmi Kerrigan pustil má ramena a znovu mě vzal za paži. Tentokrát na jeho stisku nebylo jemného nic. " Poslouchej, " řekl. V tlumenějším světle uličky pozbyly jeho oči hnědý nádech a vypadaly celé zelené. Stejně zelené a

stejně tvrdé jako kameny ve strašidelném dveřním otvoru. ...“ (Černá vdova ze Slane, beletrie, překlad z angličtiny)

V následující ukázce je spojení dvou adjektiv, která mají dva odlišné významy. Přídavné jméno *tvrdý* odkazuje na stav objektu, zatímco přídavné jméno *zelený* popisuje barvu tohoto objektu. Ze spojení těchto dvou adjektiv se substantivy *oči* i *kámen* se dá odvodit negativní význam nepříjemného, pronikavého pohledu postavy. Chceme také upozornit na to, že autor přirovnává pohled k zelenému kameni, např. ke smaragdu, což také odkazuje na chladnost a nepříjemnost.

Konkrétní významy kolokaci ze skupiny *Části lidského těla* zahrnují větší počet lidských orgánů. Většina příkladů nese negativní význam, což odkazuje nebo upozorňuje na nemoc, únavu, vyčerpanost či smrt. Avšak v této kategorii se vyskytuje nejenom záporný význam ve spojení části lidského těla s podstatným jménem *kámen*, v ukázkách můžeme narazit i na kladné hodnocení.

„ ... Nemohu vstát . V levém tříse mám bouli jako slepičí vejce, tvrdou jako kámen. První, co mě napadá: rakovina. Rostlo to tam, nic jsem nevěděl a teď se to vyvalilo. ...“ (Zajisté, Excellence!, autobiografie)

Použití přirovnání „ ... bouli ..., tvrdou jako kámen ...“ ukazuje na cizorodý objekt uvnitř organismu postavy. Tím upozorňuje nebo odkazuje na nemoc, jak je popsáno v ukázce.

„ ... Na pláži se za ševlení vlnek propadám do říše snů. Cítím, že šíje, kterou jsem ještě před několika dny měla nepružnou, tvrdou jako kámen, je stále měkčí. Zdraví z moře má tady dlouhou tradici. ...“ (Tina, publicistika)

Z úryvku je vidět, že postava měla namožené svaly na šíji, což znamená na únavu a přetíženost z jakýchkoli důvodů. Po odpočinku se začala cítit mnohem lépe.

„ ... Zabořil do něho prsty, ale černá látka se na těle nedala rozlišit, a uvnitř nahmatal maso, z něhož byly tuk i krev vymačkány obrovským tlakem řítícího se zdiva. Maso bylo na kosti velmi tuhé, ale přesto pod ním cítil kostru tvrdou jako kámen. Oba konce trupu byly zapečetěny stejným způsobem jako bota. Na těch

lidských ostatcích nebylo nic děsivého. ...“ (Temná aréna, beletrie, překlad z angličtiny)

V tomto výskytu zkoumané kolokace autor popisuje mrtvolu. Použití přirovnání „... cítil kostru tvrdou jako kámen ...“ v kontextu knihy odkazuje na míru ztuhnutí svalů.

Konkrétní významy této kategorie mohou obsahovat i kladné popisy orgánů či částí lidského těla. Pozitivní popis odkazuje na zdraví, fyzickou zdatnost osoby.

„... Dělal kliky na jedné ruce a celou váhu těla přenášel na ochrnutý prst. Bezbolestně jím přerážel prkna a cihly. Šlachy měl tvrdé jako kámen. Mohl jím vyvinout obrovský tlak nebo jím bodat. Tenhle chromý prst se zkrátka stal jeho jakousi obchodní značkou. ...“ (Ráj smyslnosti, překlad z angličtiny)

Využití fyzické vady ve svůj prospěch.

„... Byla moc upovídaná; vůni jejího těla u jiných žen nezažil. Nadra měla tvrdá jako kámen, bradavky delší a tužší než jiné ženy...“ (Král polí, beletrie, překlad z angličtiny)

Popis ženského těla ukazuje na dobrý fyzický stav. Odkazuje na sportovní typ ženy, která dbá na své zdraví a pravidelně cvičí nebo má přirozené dispozice.

2.1.3 Skupina *Lidské vlastnosti*

Ve skupině *Lidské vlastnosti* můžeme mluvit o dvou velkých podskupinách; jsou to charakter člověka i psychický stav osobnosti.

2.1.3.1 Podskupina *Charakter člověka*

Charakter člověka závisí na temperamentu osoby a okolnostech, ve kterých člověk vyrůstá nebo se ocitá vlivem různých životních situací.

„... Jeho přátelé říkali, že je jako z oceli, že je tvrdý jako kámen. Ale to nebylo zdaleka všechno, co o něm říkali. ...“ (Podivné cesty, beletrie, překlad z angličtiny)

V ukázce je popsán charakter postavy prizmatem názorů přátel. Lze předpokládat, že člověk má krutou, neúprosnou povahu.

„ ... „Připadal mi dost drsný, paní Deanová. Nebo se mýlím?“ „ Drsný jak rašple a tvrdý jako kámen. Čím míň si s ním zadáte, tím líp!“ „ Nejspíš to v životě neměl lehké, že se z něj stal takový nepřející mrzout. ...“ (Na Větrné hůrce, beletrie, překlad z angličtiny)

Z úryvku lze odvodit, že postava pocházela z chudé rodiny, která často trpěla hladu. Lidé s postavou zacházeli krutě. Od společnosti nikdy necítil ve velké míře dobro, soucit a pomoc. Musel spoléhat pouze na svou sílu.

„ ... V době, kdy přijde další zima, už si na něho chlad a trápení nepřijdou. Pak už bude na dobré cestě stát se správným Londýňanem, tvrdým jako kámen. Proměna v kámen nepatřila k jeho cílům, ale možná mu nic jiného nezůstane. Když to vezme v globálu, Londýň se ukázal být přísným vychovatelem. Už nyní jsou jeho ambice skromnější, než když sem přišel, mnohem skromnější. ...“ (Mládí, beletrie, překlad z angličtiny)

V tomto textu je vylíčena změna povahy osobnosti. Z ukázky je vidět, jak ambiciozní venkovan přijíždí do velkého města a chce se tam prosadit. Bohužel naděje se promění v zklamání. Z důvodu velké konkurence, musí postava přehodnotit své cíle a postoje k věcem, což vede ke změně podstaty lidské povahy.

Pro vykonávání některých povolání je nutno mít určité lidské vlastnosti, které plynou z charakteru osobnosti.

„ ... " Dál nebylo o čem hovořit. Říká se, že doktoři jsou tvrdí jako kámen. Musí být, protože jinak by to svoje řemeslo nemohli vykonávat. ...“ (Želvičky, beletrie)

Práce lékaře vyžaduje určité lidské vlastnosti. Člověk musí mít pevné zásady, rychle jednat v obtížných situacích, být schopen trvat na svém a nesmí mu chybět fyzická zdatnost.

„... Zaznamenali jsme i pokusy o uplacení hodnotící poroty, ale ta byla neoblomná. Žádné kapříky jako fotbaloví rozhodčí nepřijímala a byla tvrdá jako kámen, nebo spíše jako šutr. ...“ (Deníky Bohemia, publicistika)

Kromě profese lékaře, pevnost názoru či postojů vyžadují i jiná povolání, např. fotbaloví rozhodčí, soudcové aj. Dané vlastnosti slouží k tomu, aby výše uvedené postavy dokázaly odolat pokušení snadného zisku.

Charakteristické rysy jednotlivce se dají přenést na vlastnost celého národa, což odpovídá tropu nazvanému *synekdocha*.

„ ... Obecně se soudí, že Afghánci jsou tvrdí jako kámen. Podle vyjednávačů jsou však houževnatí i adaptabilní jako voda. . . . „ (Mladá fronta DNES, publicistika)

„ ... Také Irové jsou tvrdí jako kámen, což dokazovali při letitých vzájemných sporech příslušníci protestantských a katolických komunit. Doslova s kamennou tváří se za ideály otců a dědů, jedni ve jménu sjednocení ostrova a druhí v zájmu zachování příslušnosti k britské koruně, dokázali i vraždit. ... “ (100+1 zahraniční zajímavost, publicistika)

V těchto dvou úryvcích jsou názorně popsány povahové rysy národů, které charakterizují jejich mentalitu a postoje k různým situacím. Pevné názory plynou z jejich dějin a kultury. V porovnání s Iry, Afghánci pod vlivem nějakých okolností mohou své názory měnit a přizpůsobovat se dané situaci.

2.1.3.2 Podskupina *Psychický stav osobnosti*

Ve skupině *Lidské vlastnosti* je možné přirovnání *tvrdý jako kámen* použít ve významu psychického stavu osobnosti. Na duševní rovnováhu člověka působí emoce a to za všech okolností.

„... „Po odrazu jsem měl před očima jen černo. Jako bych skákal ve tmě,“ vykládal nešťastně ... „ Na nájezdu jsi byl hrozně křečovitý,“ řekl mu trenér Matjaž Zupan. " Byl jsem tvrdý jako kámen, za hranou jsem to navíc zbytečně narval mezi lyže, škoda mluvit, " zoufal si Janda. ...“ (Lidové noviny, publicistika)

Na závodech je na sportovce vyvíjen obrovský psychický nátlak. Sportovci jsou vytížení jak fyzicky, tak duševně. Všichni jsou zaměřeni na vítězství. V případě neúspěchu a zklamání se sportovec může snadno dostat do stavu psychického zhroucení.

„... Dobrá, dobrá, někomu prostě praskly nervy. "Hodil noviny na podlahu. Oči měl tvrdé jako kámen a v úsměvu nebylo ani trochu humoru. " Vypadám nebezpečně? " Zapálil si cigaretu, nevzrušeně se podíval na Jeanne a pokračoval: ..., (Kdo je Mallory?, beletrie, překlad z angličtiny)

Z ukázky lze usoudit, že jde o nepříjemnou konverzaci mezi dvěma postavami. Kvůli provokaci, ztratí jedna postava sebekontrolu a vzteká se. V textu je popsána rychlá proměna člověka z klidného stavu do stavu zuřivosti, skoro ztráty sebeovládání, což názorně zachycuje věta *„... Oči měl tvrdé jako kámen a v úsměvu nebylo ani trochu humoru....“* V moment nejvyššího psychického nátlaku člověk se přestává kontrolovat licí svaly, což vede ke křečím mimických svalů.

„... Komisař se naklonil kupředu a jeho oči byly tvrdé jako kameny. Neboť Irma Vanneová šeptala se zřítelnicemi rozšířenými hrůzou: ", Vražda, řekl Bruno a smál se. ...“ (Omyl komisaře Palmua, beletrie, překlad z finštiny)

V ukázce se líčí popis vyšetřování vraždy. Psychické napětí, které vzniklo v místnosti v momentu oznámení zločinu, zachycuje reakce lidí. Komisař svým přísným pohledem, podle jejich prvotní reakce, chce zjistit informaci o charakteru postav. Z hrůzy pomyšlení na spáchaný zločin se žena začíná třást, jako protiklad, k tomu muž reaguje na zločin smíchem. Z toho můžeme odvodit, že v krizových situacích jsou reakce lidí různé.

„... Mr. White tu seděl chladný a tvrdý jako kámen, hluchý k Harryho námitkám a prosbám: „Banka není dobročinná instituce.“ Harry vnímal slova, jež Mr. Whitovi plynula z koutků úst, všemi smysly jako živočich. ...“ (Trocha rozinek a mandlí, beletrie, překlad z jidiš)

Z kontextu uvedeného úryvku je vidět moment psychického hroucení Harryho, kdy mu bezcitný, pohrdavý bankéř, aby dostal svůj zisk chce sebrat to poslední a nechat ho v chudobě. V moment nebezpečí vnímají živočichové okolí všemi smysly, aby zjistili ze které strany na ně přijde útok predátora.

2.1.4 Skupina *Potraviny, jídlo*

Ve skupině *Potraviny, jídlo* jsem se pokusila popsat význam porovnání *tvrdý jako kámen* ve spojení s potravinami, jídlem, a také rostlinami, které se používají na přípravu jídla nebo pro jiné účely.

Ve všech kontextech spojení názvu potravin, jídla či rostlin s přirovnáním *jako kámen* jde o konkrétní význam. Na jedné straně jde o popis způsobu zpracování potravin nebo přípravy jídla, na druhé straně jde o výsledek toho zpracování. Zvláště jsou popsány rostliny, které lidstvo používá pro své potřeby.

Způsoby zpracování potravin a přípravy jídla jsou různé. Ve většině ukázek na to odkazujících se popisuje zpracování masa nebo chleba.

„... Kozák se vrátil s divokým kancem ... Upekl ho, bylo ale pořád napůl syrové. Všichni tam jedí maso tvrdé jako kámen a úplně krvavé. ....“ (Otrok, beletrie, překlad z angličtiny)

V ukázce se popisuje způsob přípravy masa. Maso divokého kance samo o sobě je šlachovité a navíc bylo na ohni špatně upečeno, proto bylo tvrdé.

„... Všichni jsme jedli skopové klobásky. Byly staré , příliš slané a tvrdé jako kámen, ale přesto chutnaly docela dobře. ...“ (Gestapo, beletrie, překlad z angličtiny)

V příkladu je popsán druh klobásky. Pro delší zchovalost se v čerstvém stavu nechává v kádích se solí, aby sůl z masa vytáhla zbytky vody.

V státech s vysokými průměrnými teplotami pro přežití je nutně co nejdéle zachovat čerstvost potravin, proto se ovoce suší na slunci a chléb se peče z celozrnných druhů mouky. Takový typ zpracování přidává výrobkům tvrdost.

„... V Řecku se ke každému jídlu podává běžně bílý chléb, za ochutnání však určitě stojí typická venkovská specialita – celozrnný šrotový chléb paximadi, který se po upečení suší, až je tvrdý jako kámen, a před jídlem se namáčí do vody. Peče

se do zásoby na několik měsíců a má prakticky neomezenou trvanlivost. ...
“(Mladá fronta DNES, publicistika)

Lidstvo během svého vývoje se naučilo zpracovávat velké množství potravin. K objevení nového způsobu zpracování obilí, mléčných výrobků anebo tvrdého alkoholu někdy vedla shoda náhod.

„... K objevu, jak z nepoživatelných kukuřičných zrn vyrobit chutnou potravinu, došlo u ohnišť původních obyvatel Ameriky. Žlutá zrna, tvrdá jako kámen, se náhodou dostala do ohně a po chvíli začala vyskakovat z plamenů jako měkké, bílé hrudky! ...“ (Deníky Bohemia, publicistika)

Lidé s časem pochopili, jaké ovoce je vhodné pro výrobu vína nebo jiné lihoviny.

„... O kvalitě pálenky rozhoduje podle Císlera sběr samotného ovoce.“ Někdo sbírá vše, co ze stromů spadne. Mnohdy i nezralé zaslé ovoce, to je na nic. Toto ovoce nemá přírodní cukr, je tvrdé jako kámen a nekvasí. Kotel naplní, ale nic z něj nevyteče,” vysvětlil Císler a dodal, že pálenka se dá vyrobit prakticky z každého ovoce.“...“ (Deníky Bohemia, publicistika)

V úryvku je ukázáno, které ovoce je lepší pro výrobu pálenky. Nehodí se na to suché a tvrdé ovoce.

Při přípravě jídla je důležitý, jaký bude výsledek. Pokud jste amatér, první kuchařský pokus se vám povést nemusí.

„... Sedmnáctiletá Monika začala s pečením dortů už před deseti lety. „Tehdy to ale skončilo špatně, dort byl tvrdý jako kámen,“ zasmála se svým začátkům. ...“ (Dobry den s kurýrem, publicistika)

Lidé našli i jinou možnost použití těsta. Začali ho používat nejen pro jídlo, ale i pro umění. Z určitého druhu těsta se dají vyrábět ozdobné sošky a jiné dekorativní předměty.

„... Když vytvoříte z těsta ozdoby, je dobré je nechat pár hodin odpočinout a pak zapékat při 50 stupních Celsia. ... Pozor! Vizovické pečivo není k jídlu, po upečení

je tvrdé jako kámen. Zbytečně byste si vylámali zuby ...“ (Deníky Moravia, publicistika)

V divoké přírodě slupka od ovoce, skořápka ořechu anebo kůra stromu mají faktickou tvrdost, a konkrétněji, umožňují rostlině snazší rozmnožování. Např. kokosová palma pro rozšiřování svého druhu pouští své plody do vody, čím přenáší své geny na velkou vzdálenost, což je popsáno v ukázce.

„.... Semena, která přežijí dokonce i ve slané vodě, například kokosový ořech, kulička tvrdá jako kámen, jež může dokonale chráněná přeplout oceán, nechat se vlnami vyplavit na pobřeží a tam zakořenit. ...“ (Zimní krypta, beletrie, překlad z angličtiny)

Rostliny si pro svoji obranu proti býložravým živočichům, vytvořily různé obranné mechanismy. Jedním z nich je zesílení skořápky plodu. Tento jev pomohl rostlinám volit živočichy, se kterými pro přežití pak vstupují do symbiózy.

„... Para ořechy čili juviové ořechy skrývají pod slupkou tvrdou jako kámen jádro plné bílkovin, vitaminů a nenasycených mastných kyselin. ...“ (ForMen, publicistika)

V průběhu rozvoje zahradnictví lidé geneticky upravují rostliny pro větší sklizeň plodů anebo odolnost proti nemocím a hmyzu, geneticky rostliny upravují. Tento jev vidíme v níže uvedených ukázkách.

„... Plody vyrůstají na stvolu, který vyraší uprostřed rostliny. Botanickou zvláštností je to, že samičí květ má schopnost vytvořit plod bez oplodnění. Tak všechny pěstované banánovníky jsou sterilní, což je pro spotřebu dobré, zrnka jsou totiž malé černé kuličky tvrdé jako kámen. ...“ (Hospodářské noviny, publicistika)

„... V dobách mého mládí vydržel chleba týden. V 21. století vydrží jeden den. Do těsta je totiž vkládán genetický kód, aby pečivo bylo po čtyřiašedesáti hodinách tvrdé jako kámen. ...“ (Literární noviny, oborová literatura)

Při zkoumání přídavného jména *tvrdý* jsem narazila na několik přirovnání použitých autory ve formě básnické metafory. Často s básnickými metaforami se lze setkat v poezii a beletrii.

„... Přece se nikdy, nikdy nepokouší skrýt přede mnou svou nádheru. Adorace: pinie v adoraci vzduchu, průzračného, tvrdého jako kámen v hlubinách nebes; (Jablko se kouše, oborová literatura, memoáry, autobiografie)

V tomto výskytu zkoumáme kolokace obdivuje autor přírodu, její krásu a klid. Uctívá stromy, např. *pinie v adoraci vzduchu*, když vane vítr, tak koruny stromů se hýbají a vytvářejí uklidňující zvuky. Spisovatel porovnává vzduch s kamenem poukazuje na to, že při pohledu na oblohu v bezvětrí lidem se zdá pevná, protože nevidí vlnění vzduchu ve výšce. Místo tradičního slova *obloha* autor v textu použil básnické přirovnání *nebesa*, což textu přidává expresivní zabarvení.

„... Vidím člověka, kterým jsem mohl být, a člověka, kterým jsem byl, a najednou je všude jasno, všechno je nové, plné lásky, a já pronikám Samovým tělem, pokouším se ho změnit, znovu a znovu, ale kolem mě je jenom nenávist, nenávist tvrdá jako kámen...“ (Památník války Severu proti Jihu v časech hlubokého úpadku, beletrie, překlad z angličtiny)

Ve výše uvedeném textu autor popisuje snahu hrdiny přizpůsobit se nové politické a ekonomické situaci ve státě, ke které došlo při ukončení války. Můžeme se domnívat, že děj probíhá ve Spojených státech amerických. Uvedená v textu postava se zúčastnila bojů na straně Jihu. Kvůli ustáleným, zastaralým názorům, je pro něj velice obtížné nahlížet do budoucna pozitivně. Hrdina pocítuje zklamání a nenávist, protože se nemůže přizpůsobit ke změnám a přijmout je. Autor použil přirovnání *nenávist tvrdá jako kámen*, aby vylíčil depresi a beznadějnost hrdiny, která na něho *tlačí jako těžké břemeno*.

„... Uzavřel její život a strhl ji s sebou do tohohle svého nového, bláznivého znovuzrození, do vlaku, který se řítí vpřed do obrovitého zmatku světa, do jeho souběžného a nikdy nekončícího hroucení a zmrtyýchvstání, do drobných slibů, tvrdých jako kámen, do vlastníků a dělníků, do útočišť, jež nepřetrvají, jež ani nikdy přetrvat neměla. ...“ (Vzorové dny, beletrie, překlad z angličtiny)

Z ukázky lze odvodit, že hrdinové chtějí utéct pryč ze společnosti. Před nařizováním, normami a zmatky společnosti se chtějí uchýlit do klidného prostředí. Lidé někdy dávají sliby, ale pak je neplní. Autor do metafory „... *do drobných slibů, tvrdých jako kámen* ...“ vkládá smysl prázdných slibů, které se hromadí jako kameny.

V ojedinělých případech se můžeme se setkat s metaforou v novinách a časopisech.

„... Píseň, která měla být dávno tvrdá jako kámen a přinejmenším plesnivá, vykazuje takřka zázračnou životnost, a stává se tak oním, autem, které vám vydrží až do smrti“. ...“ (Literární noviny, oborová literatura)

V článku autor použil metaforický výraz „... *Píseň, která měla být dávno tvrdá jako kámen* ...“ ve významu vzniku současné verze staré písně.

„... Od fotbalového byznysu se nelze nadít, že by jednal s útlou staré panny. Přívalu a odlivu milionů vládnou lidé tvrdí jako kámen. Nicméně ještě snad doutná poslední plamínek fair play a nejsou zcela rozsápány chatrné zbytky něčeho, čemu se říkalo čest. ...“ (Mladá fronta DNES, publicistika)

Sportovní komentátoři či novináři ve svých proslovech také můžou používat metaforické výrazy, např. přirovnávat skupiny fanoušků přicházejících a odcházejících ze stadionu k přívalům a odlivům v moři. Odkazuje na stálý zájem o sport novinář použil přirovnání *je tvrdý jako kámen*.

2.2 Přídavné jméno *pevný*

Korpus SYN v4 obsahuje 40 výskytů spojení substantiva *kámen* s přídavným jménem *pevný*. Všechny nabídnuté frekvence se dají roztrždit do pěti větších skupin. Skupiny jsem uspořádala podle frekvence.

2.2.1 Části lidského těla

2.2.2 Chemické prvky

2.2.3 Lidské vlastnosti

2.2.4 Sociální vztahy

2.2.5 Obydlí

Skoro všechny výskyty mají konkrétní význam. Použití přirovnání *pevný jako kámen* v abstraktním smyslu je ojedinělé.

2.2.1 Skupina *Části lidského těla*

Ve skupině *Části lidského těla* se ve většině případů jedná o konkrétní význam přirovnání. Spojení adjektiva *pevný* s přirovnáním *jako kámen* ukazuje jednak na zdraví a fyzickou zdatnost, jednak na nemoc.

„... Své svaly totiž během přípravy na roli ve filmu Sahara trápila v tělocvičně tak usilovně, že jsou pevné jako kámen. Jejich sílu si pak také Cruzová, která se netají svou zálibou v nebezpečných situacích, vyzkoušela při natáčení, když jezdila na velbloudech, zápasila nebo skákala na rozjetý vlak. ...“ (Nedělní svět, publicistika)

Během přípravy na vystoupení musela herečka hodně cvičit, aby zvládla kaskadérské triky. Díky cvičení se herečce podařilo zpevnit svaly, aby byly odolnější vůči námaze.

„... Podíval se na své ruce a zjistil, že se mu třesou. Až do incidentu s Tremainem byly pevné jako kámen. Vzal si imaginární tabletu, ale výsledek se nedostavil. ...“ (Dívčí hrob, beletrie, překlad z angličtiny)

V důsledku havárie se hrdina zranil, což posléze vedlo k fyzickým nedostatkům a depresi. Autor použil přirovnání *pevný jako kámen*, aby poukázal na zdraví, o které hrdina kvůli nehodě přišel.

„... Lizzie se na ni mile a přátelsky usmívá a trochu skloní hlavu. Ve tváři jako by se jí odrážela všechna zeleň z okolních stromů. Brada se jí ani nepohne, pevná jako kámen. ...“ (Dokonalá chuť, beletrie, překlad z angličtiny)

V této ukázce je možno vidět využití přirovnání *pevný jako kámen* v abstraktním významu. Mezi řádky čteme krásu postavy, její pýchu a spojení s přírodou. Spojení *„... brada se jí ani nepohne ...“* určuje otevřený a smělý pohled do budoucna.

2.2.2 Skupina *Chemické prvky*

Ve kategorii *Chemické prvky* podobnost s kamenem odkazuje na proměnu fyzikálních vlastností hmoty nebo hodnocení její pevnosti.

„... Spektrální analýza ukazuje nejspíše na teplotu okolo bodu varu amoniaku. Jak asi vypadá moře čpavku, které při padesáti stupních pod nulou doráží na pevninu z ledu pevného jako kámen? "...“ (Lunarys, beletrie)

V textu autor přemýšlí jak bude vypadat erupce amoniaku při srážení s pevninou a proměna přivádí hmotu z pevného stavu do kapalného anebo do varu.

„... Hned u vchodu si můžete pohrát s velkými bublinami a také si vyzkoušíte vlastnosti záhadné kapaliny, která může být tekutá i pevná jako kámen. ...“ (Právo, publicistika)

Pod názvem *záhadná kapalina* autor článku popisuje zvláštní látku. Ve fyzice je tato látka známá pod termínem *newtonská tekutina*. To je látka, u které rychlost deformace není rovnoměrná napětí. Při rychlých, prudkých pohybech se stává tvrdou a dá se po ní chodit. Avšak při pomalých pohybech se tekutina chová jako voda, člověk se do ní ponoří. Takové fyzické vlastnosti souvisí s rychlostí deformace hladiny působící v momentu napětí; rovněž to souvisí s dobou, po kterou napětí působí.²⁹

„...Řešení je tu v podobě zatím málo známého šedého Polyperu - malty ze syntetické pryskyřice, třikrát pevnější než beton. Během hodiny tvrdne a je pevný jako kámen. ...“ (Blesk, publicistika)

Použití v daném úryvku přirovnání *pevný jako kámen* poukazuje na zrychlené tvrdnutí syntetického polymeru a betonu, což je velice důležité při stavbě rozsáhlých projektů.

2.2.3 Skupina *Lidské vlastnosti*

Ve skupině *Lidské vlastnosti* spojení *pevný jako kámen* ukazuje na adaptaci k podmínkám, které vedly k vytváření nových vlastností.

---

²⁹ https://cs.wikipedia.org/wiki/Newtonska_tekutina

*„... Klobouk dolů před jeho výkonem, roční pobyt v zemi cyklistice zaslíbené mu prospěl po všech stránkách. Odstranil i jeho občas labilnější psychiku, včera byl pevný jako kámen a jel s buldočí houževnatostí za vytyčeným cílem. ...“
(Sport, publicistika)*

V ukázce je vidět, že sportovec trpěl náladovostí. V průběhu pobytu v Nizozemsku se zregenerovalo jeho fyzické i psychické zdraví, díky čemu byl soustředěn na vítězství.

*„... V Americe má matka pohled pevný jako kámen, nikdy neuhně očima, když se někomu dívá do obličeje, ale nenaučila se připínat si ozdoby a vyměňovat gramofonové jehly, a nepřestala také vidět zemi na druhém břehu oceánu. ...“
(Válečnice, oborová literatura, memoáry, autobiografie, překlad z angličtiny)*

V ukázce je použito spojení „... pohled pevný jako kámen ...“ ve významu dívat se přímo a neuhnout před pohledem jiného člověka. Matka je charakterizována jako člověk, který se změnám nemůže přizpůsobit. Na všechny situace reaguje stejným způsobem. Překladatel z angličtiny přesně přeložil slovní spojení *vyměňovat gramofonové jehly*, co v češtině nedává smysl. Místo *gramofonové jehly* ve české frazeologii užívají spojení *gramofonová deska*. Použité v ukázce přirovnání a stálé slovní spojení popisuje matku, jako člověka, který se nenaučil se přizpůsobovat; reaguje na všechno stejným způsobem, ale pořád má naději do budoucna.

„... Schopný a dovedný člověk je obvykle pevný jako kámen vnitřně rostlý do půvabných a drsných jesenických hor. V jejich hloubi dnes tluče srdce výkonného turbosoustrojí, jehož energie se nepřetržitě dostává k lidem, kteří možná detailně neznají tvář Miroslava Kopřivy. ...“ (Deníky Moravia , publicistika)

V ukázce se lidská schopnost a dovednost se přirovnává k pevnosti kamenů rostlých do hor. Můžeme říct, že autor ukazuje na fyzické a duševní zdraví člověka. Před tím než dostane lepší postavení ve společnosti, osobnost musí předvést, jakým způsobem může použít své schopnosti a dovednosti ve svůj prospěch nebo ve prospěch společnosti. Člověk chytrý, cílevědomý, psychicky odolný stresům s osobním kouzlem mnohem snadněji dosáhne úspěchu ve společnosti, než jeho protějšek.

Ve všech přirovnáních *pevný jako kámen* ve skupině *Lidské vlastnosti* uvedené příklady ukazují na abstraktní význam, který je spojen s psychickou odolností člověka a jeho schopností se reagovat na změny.

2.2.4 Skupina *Sociální vztahy*

Ve skupině *Sociální vztahy* je přirovnání použito jednak k vyjádření solidarity mezi členy kolektivu, jednak pevnosti a vzájemnému porozumění mezi manželi.

Z první ukázky se dá odvodit, že odbory byly rozhodnuty pro úplnou podporu svých členů, proto bylo autorem textu použito přirovnání *pevnou jako kámen*. Tím slovním spojením je vyjádřena jistota odborů a podpora stávky, než budou splněny požadavky zaměstnanců vedením londýnského metra.

„... V pondělí v 7 hodin večer se na většině tras londýnského metra zastavil. Stávka na protest proti propouštění byla naplánována až do včerejšího večera. Odbory oznámily, že mezi členy mají podporu „pevnou jako kámen“, přesto ale třetina vlaků nakonec vyjela. ...“ (Lidové noviny, publicistika)

V druhé ukázce je použito přirovnání v souvislosti s partnerským vztahem. Z textu plyne, že par překonal krizi ve vztahu a pokusil se ji překonat, aby zůstal spolu. Par přemohl nedořečenost a urážky mezi sebou. Díky tomu partneři upevnili vzájemnou lásku a úctu.

„... Pilot formule 1 Lewis Hamilton vytáhl svoji milou Nicole Scherzingerovou na dvě rande v jeden den a . . . pokaždé v jiném fáru! Po třech rozchodech vzkazují do světa: Náš vztah je teď pevný jako kámen! „Nicole je láska mého života,“ nechal se slyšet Hamilton. ...“ (Aha!, publicistika)

V této kategorii využití přirovnání spojeno s abstraktními pojmy, jako láska, jistota, vztah, podpora, která souvisí s lidskými pocity a přesvědčeními.

2.2.5 Skupina *Obydlí*

Poslední velká skupina, která je spjatá s přídavným jménem *pevný* je kategorie *Obydlí*. Použití přídavného jména má konkrétní význam, který souvisí s vlastností použitého materiálu anebo vlastností, kterou ten materiál získal za určitých podmínek.

„...Zámek stojí na dubových a olšových pilotech, zcela obklopen vodou. " Tyto piloty , které jsou pevné jako kámen zajišťují, že zámek stojí pevně již několik staletí, " vysvětluje průvodce. ...“ (Deníky Bohemia, publicistika)

Na zpevnění zdiva zámku řemeslníci použili tvrdé druhy dřeva, díky čemu si piloty použité na stavbu zachovaly původní pevnost a dá se říct, že zkameněly.

„...Mohutné schody, které poznal Adam jako příšerně vrzající, byly nyní, o více než sto let dříve, pevné jako kámen. ...“ (Klobouky z Agarveny I, beletrie)

V této ukázce odkazuje přirovnání *pevné jako kámen* také na vlastnost materiálu použitého na stavbu schodiště, čím poukazuje na konkrétní význam slovního spojení použitého v úryvku.

Při zkoumání adjektiva *pevný* v nabízených korpusech ukázkách jsem se setkala s básnickým přirovnáním, které je spjata s charakteristikou budoucí generace obyvatelů Tachovska.

„... V úvodním projevu byla pronesena tato slova: "Přičiňme se všichni, aby nám na Tachovsku rostly generace hodné chodské a husitské minulosti, lidé rovní jako mohutné smrky našeho pohraničního hvozdu a pevní jako kámen našich pohraničních hor. Generace, jež bouře nesmete a víchr nevyvrátí"....“ (Tachovská jiskra, publicistika)

Text vyzývá současnou generaci pamatovat na svou minulost a chovat se důstojně vůči svým předkům, kteří vybudovali vesnici, chránili vlast a uctívali okolní lesy a hory.

2.3. Přídavné jméno *těžký*

Korpus SYN v4 nabízí 38 výskytů spojení adjektiva *těžký* s přirovnáním *jako kámen*. Výskyty jsou většinou spojené s částmi lidského těla, vjemy a metaforami. Méně často odkazují na neživé objekty.

Na základě toho jsem roztrídila všechna data do následujících skupin:

2.3.1 Části lidského těla

2.3.2 Vjem

2.3.3 Metafora

2.3.4 Neživé objekty

2.3.1 Skupina *Části lidského těla*

Ve skupině *Části lidského těla* má přirovnání nejčastěji konkrétní význam, který se souvisí s fyzickým stavem nebo vahou těla.

„... Nohy těžké jako kámen, nálada pod psa, nechut' k jakékoliv činnosti, vyčerpání, otupělost. To jsou příznaky, kterým se na konci zimy vyhne málokdo. Souhrnně jsou označovány jako jarní únava, i když medicína tento pojem nezná. ...“ (Deníky Moravia, publicistika)

V textu je popsán stav člověka, který trpí na nedostatkem vitaminů D kvůli krátkým dnům v zimním období a malém užívání ovoce v tomto období. V zimě se člověk méně hýbe, nedostává potřebné pro organismus vitaminy, a proto svaly jsou méně elastické co způsobuje pocit těžkosti.

„... Při pokusu pohnout levou paží měl pocit, že je těžká jako kámen. Probudil Erzsi, která mu usnula na rameni. ...“ (Ordál, beletrie)

V tomto výskytu zkoumané kolokace použil autor přirovnání *těžký jako kámen* při popisu pocitu proleželosti. Když člověk leží dlouho na jedné straně to snadně si proleží ruku, kterou po nějaké době nemůže zvednout, cítí její těžkost.

V této kategorii se můžeme setkat s abstraktním významem přirovnání. Vyskytující abstrakta odkazují na pocity strachu, hrůzy a šoku.

„... Po otcově levé tváři se táhne krvavá čára. Líza na ni ukazuje rukou těžkou jako kámen. Roztančila se v blyskotu nezadržitelných slz. ...“ (Želary, beletrie)

V ukázce je popsána hrůza a šok dívky, když spatřila na otcově tváři krev. Autor použil přirovnání *těžký jako kámen*, aby lépe popsal její stav v tom okamžiku. V šoku jsou všechny

svaly napjatý a mozek je nemůže dobře kontrolovat, a proto člověk musí pro jakýkoli pohyb vyvinout více úsilí než v klidném stavu.

2.3.2 Skupina *Vjem*

V kategorii *Vjem* se skoro všechny ukázky týkají abstraktního významu, který souvisí s pocity únavy, smutku, studu a nejistoty.

„... Přesně ve chvíli, kdy by potřeboval napnout všechny síly. Neuměl by vysvětlit proč, ale něco se v něm zaseklo. Cítí to v břiše. Podobá se to nesmírné únavě a je to těžké jako kámen. Zaryté odmítnutí, taková nekonečná odevzdanost a smíření. ...“ (Na shledanou tam nahoře, beletrie, překlad z francouzštiny)

V textu autor popisuje pocity postavy, která ztratila zájem o život. Autor se pokusil v daném přirovnání spojit abstraktní pojem *únavy jako těžký kámen* s fyzickými vlastnostmi konkrétního objektu. Pomocí přirovnání únavy ke kameni zvýraznil autor depresi hrdiny a tím poukazuje na váhu abstraktního pojmu.

„... Je bolestné dělat správné věci. Občas měl chuť všechno nechat být, plout s proudem a spokojit se tím. Srdce měl těžké jako kámen, když sám namáhavě stoupal do schodů. ...“ (Z Mitfordu do Meadowgate, beletrie, překlad z angličtiny)

V ukázce autor použil slovní spojení *srdce těžké jako kámen*, aby poukázal na starosti postavy, které ji tíží.

Jediným výskytem s konkrétním významem je přirovnání *kroky těžký jako kámen*, použité přirovnání poukazuje na váznutí nohou v bahně. Voda v močálu ztěžuje pohyby kvůli čemu člověk musí více se namáhat při chůzi.

„... Každý krok byl těžký jako kámen v bahně. Roztrhla tuniku, probojovávala se kupředu, jako by se však nepohnula z místa. ...“ (Sága z Valhally, beletrie, překlad z švédštiny)

Následující ukázka se vztahuje ke dvěma výše uvedeným skupinám.

„... Vztáhl ruku a pokynul Markétě, aby přistoupila blíž. Poslechla a přitom necítila pŕdu pod bosýma nohama. Woland jí položil ruku těžkou jako kámen a

zároveň žhavou jako oheň na rameno, přitáhl ji k sobě a posadil vedle sebe na postel. ...“ (Mistr a Markétka, beletrie, překlad z ruštiny)

Fráze „... *položil ruku těžkou jako kámen a zároveň žhavou jako oheň na rameno ...*“ se dá zařadit do skupiny *Části lidského těla*, protože výraz „... *položil ruku těžkou jako kámen ...*“ odkazuje na váhu ruky, a zároveň je součástí věty „... *položil ruku těžkou jako kámen a zároveň žhavou jako oheň na rameno ...*“ je možné zařadit do skupiny *Vjem kvůli vypjatým pocitům Markéty*.

2.3.3 Skupina *Metafora*

Ve skupinu *Metafora* jsem zařadila také *básnické metafor*y, které zahrnují osobní postoje autorů vyjádřené zvláštními slovními spojeními.

„...To mi pan učitel ovšem řekne za pár dní, ale teď večer chodí dál maminka s kopistí kolem díže, ve které se tvoří těsto, a mezi díží a mnou a tatínkem u stolu a Fanynkou u mé postele leží ta těžká slova o zamykaném chlebě, slova těžká jako kameny, které byly upuštěny pro jejich velikou tíhu vzpomínkami starými padesát let. ...“ (Couvání do času, oborová literatura, autobiografie)

Ve svých vzpomínkách autor odkazuje na tíseň a bídu níž se ocitla jeho rodina. Prostřednictvím poetismu *těžká slova o zamykaném chlebě* autor ukazuje na pocit nouze. Básnická metafora *slova těžká jako kameny* charakterizuje napjatou situaci mezi příbuznými kvůli nedostatku potravin. Celá rodina ví, že chléb, který dnes matka upeče, musejí schovat a jíst po malých kouscích. Všichni to vědí, ale nikdo to nevysloví. Použitím přirovnání *slova těžká jako kameny* chce autor zvýraznit obtížnost slova a porovnává ho s vahou kamene.

„... Během akce její organizátoři představí i knížku Osudy těžké jako kameny ...“ (Mladá fronta DNES, publicistika)

V názvu knihy *Osudy těžké jako kameny* autorem byla použita básnická metafora, ve které kameny symbolizují příběhy lidí z různých koutů světa. V příbězích autor popisuje nesnadný život spjatý s bídou a nouzi, ve které se ocitli lidé. Název odkazuje na to, že osudy tlačí na lidi jako váha kamene.

2.3.4 Skupina *Neživé objekty*

Ve skupině *Neživé objekty* nabídnuté korpusem frekvence mají jenom konkrétní význam při spojení přídavného jména *těžký* s přirovnáním *jako kámen*.

*„...Vrátil jsem se do lesa a přešel přitom kolem těla; avšak nezastavoval jsem se už - jenom jsem zvedl ranec a neochvějně, svižným krokem, jako kdybych ani neměl na nohou jeho boty, těžké jako kámen, jsem kráčel kolem jezera, aniž jsem vyšel z lesa, pořád dál a dál, v přízračném šeru, přízračným sněhem...”
(Zoufalství, beletrie, překlad z angličtiny)*

„... Starý pán otevře šatní skříň, vytáhne tmavomodrý vojenský plášť a ten mi předá. Je v rukou těžký jako kámen a jeho hrubá vlna kouše. ...“(Konec světa & Hard-boiled Wonderland, beletrie, překlad z japonštiny)

Ve výše uvedených úryvcích použité přirovnání *boty, těžké jako kámen* a *plášť v rukou těžký jako kámen* odkazují na váhu věcí.

2.4. Přídavné jméno *studený*

V ČNK SYN v4 je 28 výskytů spojení adjektiva *studený* se přirovnáním *jako kámen*. Všechny výskytů mi podařilo se rozdělit do čtyř skupin.

2.4.1 Části lidského těla

2.4.2 Název filmu

2.4.3 Neživé objekty

2.4.4 Lidské vlastnosti

Ojedinělé ve zkoumaných kolokacích se objevil výskyt s abstraktním významem.

2.4.1 Skupina *Části lidského těla*

Ve skupině *Části lidského těla* se vyskytují kolokace jak s konkrétním, tak i abstraktním významem. Pro názornost svého mínění dále uvádím příklady na každý z kolokace.

Konkrétní význam popisuje stupeň zmrznutí končetin nebo lidské pokožky, či mrtvolu.

„...Dřepl jsem a sáhl jí na celé nohy, od kotníků po kolena, měla je studené jako kámen a drsné jak pískovec. ...“ (Český snář, beletrie)

V ukázce je vidět, že dívka je zmrzlá, a proto má studené nohy. Autor zvýrazňuje pocit chladu a přirovnáním spodních končetiny ke studenosti kamene.

Abstraktní význam je spojen s lidskými pocity a vlastnostmi.

„... V zelených hloubkách smaragdu zahlédla oči námořníka, jež byly stejně zelené a studené jako kámen, a ty oči patřily Bramovi. ...“ (Maskovaná krása, beletrie, překlad z angličtiny)

V ukázce jsou popsány oči námořníka, jako *zelené a studené jako kámen*, což odkazuje na bezcitnost, krutost člověka.

2.4.2 Skupina *Název filmu*

Velký podíl z celkového počtu frekvencí nabídnutých korpusem mají kolokace odkazujících na název filmu, proto byly zahrnuty do zvláštní skupiny. Ukázky odkazují na překlad originálního názvu filmu v angličtině (*Stone Cold*) do češtiny. V České republice název byl přeložen jako *Studený jako kámen*.

2.4.3 Skupina *Neživé objekty*

Ve skupině *Neživé objekty* se dají korpusové výskyty významově rozdělit na konkréta a abstrakta. Použití přirovnání *studený jako kámen* v konkrétním významu souvisí se stydnutím objektu, jinde abstraktní význam přirovnání odkazuje na smrt. Pro dosažení metaforického významu autor používá *eufemismus*. *Eufemismus* je pojmenování, které zmírňuje, zlehčuje, zjemňuje či přikrašluje špatné nebo nepříjemné skutečnosti či zdůrazňuje jejich pozitivní stránku, případně nahrazuje vulgarizmus.³⁰

„...Přestěhovali se k severu výš nad pobřeží, poněvadž se od té doby stále hrozili vody, kde ležel drak. Už se nikdy neměl vrátit na své zlaté lože; ležel studený jako kámen, pokroucený na dně mělčiny. ...“ (Hobit, beletrie, překlad z angličtiny)

---

³⁰ Petrů, E. (2000, s.113)

V daném úryvku autor použil eufemismus ve větě „... ležel studený jako kámen, pokroucený na dně mělčiny ...“, tím čtenářům spisovatel naznačuje drakovu smrt.

2.4.4 Skupina *Lidské vlastnosti*

Do kategorie *Lidské vlastnosti* jsem zahrnula dva výskyty. Autor při použití přirovnání charakterizuje povýšeného, bezcitného, uzavřeného člověka.

„... " Z toho, co jsme viděli , sestro? Je studený jako kámen. Syna vítal stejně jako krále. Formálně a kamenně. ...“ (*Velká kniha egyptských detektivek, beletrie, překlad z angličtiny*)

V procesu třídění nabídnutých korpusem výskytů adjektiva *studený* jsem narazila na zajímavé využití přirovnání *studený jako kámen* v publicistickém článku.

„... Na umělecké škole se věnoval mnohým žákům. Ale jen s jedním vydržel roky. Moc si toho nenapovídají, žák není z masa a kostí. Naopak je studený jako kámen. Doslova. Je to obyčejný mramor. ...“ (*Mladá fronta DNES, publicistika*)

Autor článku seznamuje čtenáře s prací sochaře. Při popisu různých druhů materiálů, se kterými se sochař na začátku své kariéry pokoušel pracovat, novinář použil personifikaci. Nahradil název hmoty slovem *žák*. V konečném důsledku, věta „... Naopak je studený jako kámen ...“ s využitím v ní přirovnání slouží jako cesta k pochopení použité personifikace.

2.5. Přídavné jméno *chladný*

Při zkoumání nabídnutých Korpusem SYN v4 příkladů se spojením adjektiva *chladný* s přirovnáním *jako kámen*, jsem si narazila na několik zajímavých variant použití přirovnání.

Například, použití daného přirovnání jako přezdívky, která charakterizuje lidskou povahu.

„... Lado je zkratka z „Helado“, což španělsky znamená „chladný jako kámen“. A sedí to. ...“ (*Divoši, beletrie, překlad z angličtiny*)

Na základě přezdívky *chladný jako kámen* uvedené v ukázce se dá předpokládat, že mluvíme o surovém, bezcitném člověku.

V jiném příkladu je přirovnání použito pro popisu lidského stavu při ztrátě lásky a následném zklamání.

„... Beren ulehl na zem jako v mdlobách, jako zabitý blažeností a hořem současně. Klesl do spánku jako do propasti stínu, a když se probudil, byl chladný jako kámen, srdce pusté a osiřelé. Pomateně tápal jako ten, kdo je stížen náhlou slepotou a snaží se rukama uchopit zmizelé světlo. ...“ (Silmarillion, beletrie, překlad z angličtiny)

V ukázce je charakterizován stav postavy, která ztratila chuť na další život. Užití přirovnání poukazuje na duševní rozpoložení postavy.

2.6. Přídavné jméno *nehybný*

Většina příkladů přirovnání *jako kámen* s adjektivem *nehybný* má význam nehnutí, což odkazuje na mrtvé tělo anebo nehybnost postavy. V jiných příkladech vysvětluje přirovnání moment očekávání nějakých změn či popisuje vlastnosti postavy.

V jedinečných případech lze narazit na protiklad *nehybnosti x proměnlivosti* či *pohyblivosti*.

„...Když Pipin pomalu usínal, měl zvláštní pocit: on a Gandalf jsou nehybní jako kámen, sedí na soše běžícího koně, zatímco svět se dole pod jeho nohama valí s hlasitým hučením větru. ...“ (Pán prstenů 2, beletrie, překlad z angličtiny)

Pipin se cítí jako nehybný kámen, když svět kolem něho je v pohybu a mění se.

2.7. Přídavné jméno *šedý*

Výskyty přirovnání *šedý jako kámen* poukazují na barvu předmětů nebo očí v jiných případech odkazují na večerní šero a nedostatek světla.

Existují také výskyty použití přirovnání, které jsou spjaty s abstraktním významem. Tento význam odkazuje k lidské vlastnosti anebo psychickému stavu postavy.

„...Věžeňská atmosféra, nuda – beznadějná prázdnota, vtiskla jim svou pečeť. Jsou omšelé a šedí jako kameny věžeňských zdí. ...“ (Lidové noviny, publicistika)

2.8. Přídavné jméno *mrtvý*

Přirovnání *mrtvý jako kámen* popisuje skoro ve všech předložených výskytech konkrétní věci, např.: nebožtíka, neživé mikroorganismy nebo neúrodnou přírodu.

Zvláštní je použití přirovnání s metaforickým významem.

„...Myslím, že se mi tenkrát jako dnes slova - živá věčnost - zdála nesmírně působivá, napovídala totiž, že věčnost nemůže být mrtvá jako kámen, nepohnutá. Že život skrytě trvá i v kameni se mi jevilo jako vrchol vznešenosti. ...“ (Městopis, beletrie)

Autor textu dává do protikladu stálý význam přirovnání *mrtvý jako kámen*, s tvrzením, že i v kameni lze najít život. Kámen v sobě může schraňovat život po mnoho let, a přitom to nemusí být něco mrtvého, ale smířlivě očekávajícího.

2.9. Přídavné jméno *tuhý*

Úryvky spojené s přirovnáním *tuhý jako kámen* skoro ve všech výskytech souvisí s lidským tělem nebo s potravinami.

Použití přirovnání ve spojení s částmi lidského těla odkazuje jednak na míru ztuhnutí svalů kvůli odumírání buněk anebo v důsledku drsných podmínek počasí, jednak poukazuje na zdravé tělo.

„... Připusťme rovnou, že jakmile nastoupí rigor mortis, trvá tak dlouho, dokud nezačne povolovat, což obvykle nastává v obličeji a u dolní čelisti, ale nikdy ne náhle v jednom koleně. Fentimanův obličej i čelist byly tuhé jako kámen - ohmatal jsem je. ...“ (Nepříjemnost v klubu Bellona, beletrie, překlad z angličtiny)

„... Pocítila podráždění, když si vzpomněla na Rirettu: " Lulu , vy nevíte, co je to pěkné mužské tělo. " To je směšné , ovšemže vím, co to je, myslí tím tělo tuhé jako kámen, samý sval, to já nemám ráda, Patterson měl takové tělo a já jsem si připadala měkká jak housenka, když mě k sobě přimáčkl; ...“ (Zed', beletrie, překlad z francouzštiny)

Při spojení přirovnání *tuhý jako kámen* s potravinami význam poukazuje na míru ztuhnutí kvůli zmražení či špatné kvalitě jídla.

„...Potřebujete rychle upéct koláč, v receptu je napsáno, že potřebujete změkklé máslo, ale to své jste právě vyndala z lednice a je tuhé jako kámen? ...“ (Blesk pro ženy, publicistika)

2.10. Přídavné jméno *zmrzlý*

Frekvence uvedené korpusem ve spojení s přirovnáním *zmrzlý jako kámen* mají souvislost s pocitem mrazu, získání tvrdého stavu kvůli zmrznutí anebo zpomalení životních funkcí pro poskytnutí možnosti přežít v extrémních podmínkách.

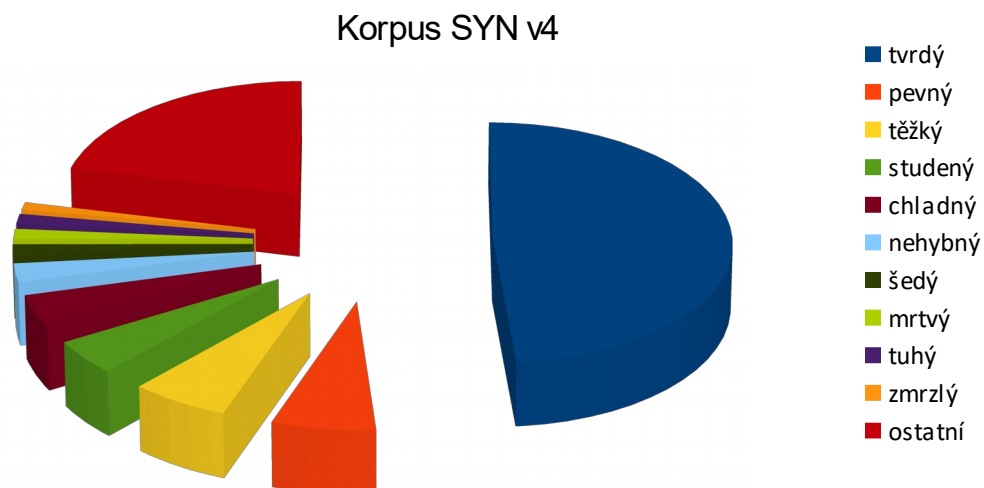
V jednom ze 6 výskytů spisovatel použil přirovnání pro zdůraznění metafor.

„... Ďábel široce rozevřel mordu a dýchl na šamana, a tu šaman přestal cítit zimu, ačkoliv nepoznal žádné teplo. Byl teď naopak celý zmrzlý jako kámen a necítil mráz jen proto, že sám se stal mrazem. ...“ (Šaman, beletrie)

V ukázce je metaforicky popsána proměna živé hmoty (*lidské tělo*) do neživého abstraktního přírodního jevu (*mrazu*).

3. Statistické zpracování kolokací

Dalším cílem výzkumu bylo statistické zpracování výskytů přídavných jmen nabídnutých Korpusem SYN v4 spojených s přirovnáním *jako kámen*. V oddílu 1 *Kolokace lemmatu „kámen“* jsem se už zmiňovala o tom, že v SYN v4 bylo nalezeno 595 výskytů. Obrovský podíl z celku mělo adjektivum *tvrdý* (290 výskytů), pak následovala adjektiva *pevný* (40 výskytů), *těžký* (38 výskytů), *studený* (28 výskytů), *chladný* (26 výskytů) a *nehybný* (15 výskytů). Majoritní podíl má adjektivum *tvrdý*, protože je to primární vlastnost kamene – kámen je vždy a za všech okolností tvrdý. Oproti tomu ostatní následující adjektiva mají čím dál řidší výskyt v závislosti na výjimečnosti té které vlastnosti kamene. Pro přehlednost všechna zkoumaná data byla zpracována v diagramu 1.

Diagram 1: Podíl jednotlivých adjektiv v kolokaci "jako kámen"

Všechny zkoumané kolokace přídavných jmen v přirovnání lze roztrždit podle významu do dvou velkých skupin:

- výskyty s konkrétním významem
- výskyty s abstraktním významem

Konkrétní význam	287
	61%
Abstraktní význam	181
	39%
Celkový výskyt	468
	100%

Tabulka 1: Podíl výskytů konkrétního i abstraktního významu z celkového výskytu

V tabulce 1 jsou uvedeny výskyty zkoumaných přídavných jmen v číslech. V následující tabulce jsem konkretizovala všechny výskyty podle jednotlivých adjektiv.

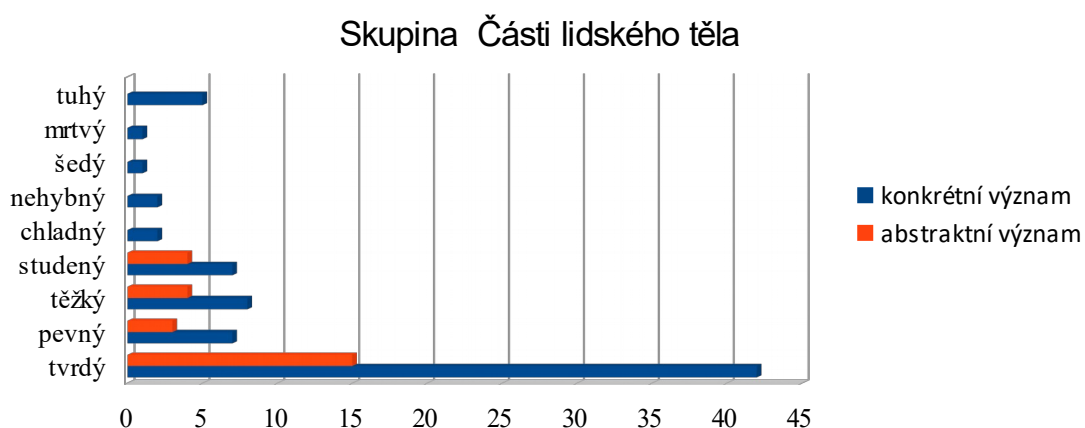
Název adjektiva	Tvrďý	Pevný	Těžký	Studený	Chladný	Nehybný	Šedý	Mrtvý	Tuhý	Zmrzlý	Celkem
Konkrétní význam	210	25	13	10	5	3	3	7	7	4	287
	73%	9%	5%	4%	2%	1%	1%	2%	2%	1%	100%
Abstraktní význam	80	15	25	18	21	12	6	1	1	2	181
	44%	8%	14%	10%	12%	7%	3%	0,5%	0,5%	1%	100%
Celkový výskyt	290	40	38	28	26	15	9	8	8	6	468
	62%	9%	8%	6%	5%	3%	2%	2%	2%	1%	100%

Tabulka 2: Podíl výskytů konkrétních i abstraktních významů ve zkoumaných kolokacích

Z tabulky 2 je vidět, že přídavná jména s konkrétním významem mají 287 výskytů (61%), což tvoří větší část z celkového počtu. Značný podíl tvoří adjektivum *tvrdý* (73%), co souvisí s vyšším počtem jeho kolokací v korpusu – 290 výskytů. Druhé přídavné jméno, které má také značný podíl výskytů s konkrétním významem, je přídavné jméno *pevný* (9%). Ostatní adjektiva mají mnohem menší podíl.

Přídavná jména, která mají abstraktní význam tvoří jen 39% z celkového počtu. Velká procenta výskytů s abstraktním významem mají adjektiva *tvrdý* (44%), *těžký* (14%), *chladný* (12%), *studený* (10%). Souvisí to s velkým podílem skupin *Lidské vlastnosti*, *Metafory*, *Vjem* a *Části lidského těla*, která obsahují označení s nehmotnými věcí anebo objektů, význam, kde často dochází k přenosu abstraktního významu.

Ve zkoumaných kolokacích je velká frekvence spojení přirovnání s částmi lidského těla. V praktické části své práce jsem rozřídila výskyty objevující v skupině *Části lidského těla* podle významu na abstrakta a konkréta. Pro přehled výsledky jsem strukturovala podle jednotlivých adjektivech v diagramu 2.

Diagram 2: Podíl skupiny *Části lidského těla* na celkovém množství výskytů

Z diagramu 2 je vidět, že velký podíl ve zkoumaných frekvencích mají ukázky s konkrétním významem. Na diagramu je názorně ukázáno, že kolokace zahrnuté do kategorie *Části lidského těla* s abstraktním významem se vyskytují jen u čtyř adjektiv (*tvrdý*, *pevný*, *těžký*, *studený*), což souvisí s velkým počtem ukázek odkazujících na pocity a metafory. V dalších adjektivech jsou ukázky obsahující abstraktní význam ojedinělé anebo se vůbec nevyskytují, kvůli popisu hmatatelných jevů.

Z výše uvedeného lze odvodit, že ve zkoumaných přirovnáních mají větší podíl přirovnání s konkrétním významem než s abstraktním.

Závěr

Co pro nás vyjadřuje substantivum *kámen*? Co nás nejčastěji napadá první, když pomyslíte na kámen? Jaké vlastnosti se spojují se substantivum *kámen*? Řečeno odbornou terminologií: která z adjektiv konkrétního nebo abstraktního významu se nejčastěji pojí se substantivem *kámen*? Na tyto otázky se pokusíme odpovědět v závěru této práce.

V části věnované analýze korpusových dat jsme se pokusili popsat jednotlivá přirovnání substantiva *kámen*, a rozčlenit je jednak podle sémantických skupin a jednak z hlediska užití abstraktním nebo konkrétním významem. Avšak nejdřív se pokusíme odpovědět na první dvě otázky: Co pro nás vyjadřuje substantivum *kámen*? Co nás nejčastěji napadá první, když pomyslíte na kámen?

Při vyslovení slovo *kámen*, si obvykle představíme kus horniny nebo oblázek, který můžeme najít kdykoli pod nohama. Vlastně vám vznikne představa něčeho tvrdého na omak. Při vědomém pomyšlení na slovo *kámen*, pravděpodobně naše podvědomí jako první vygeneruje adekvátní primer tvrdost, což odpovídá primární vlastnosti kamene. Dále poté následují další, víceméně sekundární vlastnosti jako například chlad, nehybnost či tíha. Tyto zpravidla bývají ovlivněny prostředím a zkušenostmi pozorovatele. Na vysvětlenou, tvrdost, jakožto zmíněná primární vlastnost kamene je vždy a všude stejná – kámen vždy a všude je tvrdý. Ostatní, sekundární vlastnosti kamene, které člověka napadnout, závisí na okolnostech. Pro toho kdo bydlí, například na hradě bude i hned po tvrdosti kámen chladný, pro toho kdo se na dovolené u vody si pořezal chodidlo bude kámen ostrý – i hned po tvrdosti, pro pracovníka kamenolomu bude kámen těžký, pro ostřelovače nehybný a pro malíře šedý.

Všechny uvedené představy souvisí s nejfrekventovanějšími adjektivy uvedenými v korpusu SYN v4, čím se dostáváme k odpovědi na další otázku: Která z adjektiv konkrétního nebo abstraktního významu se nejčastěji pojí se substantivem *kámen*?

Největší počet výskytů mají přídavná jména *tvrdý*, *pevný*, *těžký*, *studený*, *chladný*, *nehybný*, *šedý*, *mrtvý*, *tuhý*, *zmrzlý*, což ve své podstatě odpovídá charakteristickým vlastnostem a barvám kamene. Pro některá substantiva je přípustné a smysl dávající více než jedno adjektivum, avšak s jinými substantivy stejná adjektiva tvoří nesmysl. Například s adjektivem *tvrdý* častěji jsou spojena podstatná jména jako *půda*, *zem*, *dřevo*, *chléb*, *maso*,

oči, srdce a mnohé další, když s adjektivem *pevný* jsou spojená substantiva jako *sval, brada, čpavek, polymer, pohled* či *podpora* aj. Uvedená substantiva se mohou pojít s několika adjektivy a ve všech případech mít stejný význam, například *doktor tvrdý (pevný, chladný) jako kámen*, což charakterizuje povahu člověka, který vykonává toto povolání. Spojení substantiva jen s jedním adjektivem v přirovnání *jako kámen* se také vyskytuje, ale to se vztahuje zpravidla stálým slovním spojením a mají většinou jeden abstraktní význam, například *vztah pevný jako kámen*.

Každé přídavné jméno ve své podstatě už nese význam konkrétní či abstraktní. V oddílu *Statistické zpracování kolokací* jsem roztřídila data podle významu. Ze zkoumaných adjektiv má jejich konkrétní význam majoritní podíl (61%). Přídavná jména abstraktního významu se z velké části pojí s podstatnými jmény, která souvisejí se lidskými vlastnostmi, metaforami, vjemy a částmi lidského těla.

Skoro ve všech zkoumaných kolokacích se vyskytují zástupci skupiny *Části lidského těla*. Přirovnání této skupiny byla tříděna podle abstraktního a konkrétního významu. Značný podíl mají kolokace s konkrétním významem, který souvisí s nemocí, ztuhnutím a napětím svalů, dále se objevují v popisu mrtvého těla anebo v souvislosti se zdravým vycvičeným tělem. Abstrakta se vyskytují v souvislosti s postojem nebo charakterem člověka a s nonverbálním projevem.

Z výše uvedeného lze odvodit, že:

- zkoumaná data jsou roztříděna podle primárního a sekundárního významu.
- pro některá substantiva je možné a smysl dávající více než jedno adjektivum.
- ve své podstatě každé přídavné jméno už nese význam konkrétní či abstraktní.
- zástupci skupiny *Části lidského těla* se vyskytují skoro ve všech zkoumaných kolokacích a mají většinou konkrétní význam.

Seznam použité literatury

Primární

1. Bachmannová, J., J. Balhar, R. Blatná, et al. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
2. Bečka, J.V. (1971): *Metafora ve větě*. In: NŘ, roč. 54, 1971, č. 1
3. Čermák, F. a J. Hronek. (1981): *Slovník české frazeologie a idiomatiky: přirovnání*. Praha: Academia.
4. Čermák, F., K. Filipová, J. Holub, et al. (1983): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Academia.
5. Čermák, F. a R. Blatná. (2005): *Jak využívat Český národní korpus*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
6. Čermák, F. a M. Šulc. (2006): *Kolokace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
7. Čermák, F. (2007): *Frazeologie a idiomatika: česká a obecná = Czech and general phraseology*. Praha: Karolinum.
8. Čermák, F., J. Hronek a J. Machač (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3, Výrazy slovesné. Praha: Leda.
9. Čermák, F. (2010): *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
10. Červená, V. (1988): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Academia.
11. Erben, K. (1935): *O metaforách*. In: NŘ, roč. 19, 1935, č. 2.
12. Filipec, J. a F. Čermák. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
13. Hronek, J., F. Čermák, J. Holub a J. Machač. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. A-P, Výrazy slovesné. Praha: Academia.
14. Hronek, J., F. Čermák, J. Holub a J. Machač. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. R-Ž, Výrazy slovesné. Praha: Academia.

15. Karlík, P., M. Nekula a J. Pleskalová. (2016): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny.
16. Křen, M. (2016): *Dotazovací jazyk*. Dostupné z: https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:dotazovací_jazyk 9
17. Křen, M. (2016): *Korpus SYN verze 4*. Dostupné z: http://wiki.korpus.cz/doku.php/korpus_syn_verze_4
18. Křen, M. (2017): *Korpus*. Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:korpus>
19. Petrů, E. (2000): *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico.
20. Veronika Pojarová (2016): *Lemma*. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:lemma>
21. https://cs.wikipedia.org/wiki/Nenewtonská_tekutina

Sekundární

22. Bühler, K. (1934): *Sprachtheorie*. Jena.
23. Danilenko, V. P. (1977): *Russkaja terminologija*. Moskva.
24. Ellis, J. (1966): *On Contextual Meaning*. In: In Memory of J. R. Firth (ed. C. F. Bazell aj.). London.
25. Fries, Ch. C. (1954): *Meaning and Linguistic Analysis*. Language 30, 50–68; přel. v Novoje v lingvistike 2, Moskva 1962, 98–116.
26. Joos, M. (1958): *Semology: A Linguistic Theory of Meaning*. Studies in Linguistics 13, č. 3–4, 53–70.
27. Kuryłowicz, J. (1955): *Zametki o značenii slova*. Vja 3, 73–81.
28. Lyons, J (1963): *Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato*. Oxvord.

29. Malinowski, B. (1936), *The Problem of Meaning in Primitive Languages*. Suppl. knihy Ogdena – Richardse.
30. Martinet, A. (1960), *Eléments de linguistique générale*. Paris.
31. Mathesius, V. (1929): Funkční lingvistika. Přetištěno v sb. Z klasického období pražské školy 1925–1945 (vyd. J. Vachek), Praha 1972.
32. Matthews, R. J. (1971): *Concerning a 'Linguistic Theory' of Metaphor*. FoundL 7.
33. Nagy, G. O. (1973): *Abriß einer funktionellen Semantik*. Budapest.
34. Ondruš, Š., Sabol, J. (1981): *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava
35. Porzig, W. (1934): *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*. Beiträge zur deutschen Sprache und Literatur 58.
36. Poštolková, B. (1977): *K vlivu odborné terminologie na národní jazyk*. SaS 38.
37. Saussure, F. de (1916): *Cours de linguistique générale*. Paris 1967.
38. Schmidt, W. (1965): *Lexikalische und aktuelle Bedeutung*. Berlin.
39. Taylor, A. (1975): *Selected Writings on Proverbs* (ed. W. Mieder). FF Communications, No 216, Helsinki.
40. Weinrich, H. (1968): *Die Metapher*. Poetica 2, (diskuse).

Jazykové korpusy

41. Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A. (2016): *Korpus SYN, verze 4 z 16. 9. 2016*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>